

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav obecné lingvistiky

Bakalářská práce

Tereza Průchová

Charakteristika hezitací v češtině a míra jejich percepční rušivosti

Characteristic of hesitation sounds in Czech and the level of their perceptual intrusiveness

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně pod vedením PhDr. Pavla Machače, Ph.D., že jsem uvedla v seznamu literatury všechny použité literární a odborné zdroje a že tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 18. května 2016

Tereza Průchová

Poděkování:

Ráda bych tímto poděkovala vedoucímu své práce doktoru Pavlu Macháčovi za mnohé cenné rady, připomínky, návrhy, podněty i textové materiály, které mi poskytl a také za ochotu, se kterou k vedené mé práci přistupoval, a čas, který mi věnoval. Dále bych chtěla poděkovat doktoru Tomáši Bořilovi a magistru Pavlu Šturmovi za pomoc se statistickými výpočty v praktické části práce, v neposlední řadě pak i své rodině a příteli, že se zejména na poslední půlrok obrnili svatou trpělivostí, nenechali se odradit mými četnými hysterickými výstupy v dobách největší krize a dokázali mě podržet, utěšit, rozptýlit i namotivovat, když to bylo nejvíc potřeba.

Abstrakt

Tato práce se zabývá problematikou hezitací v mluvené češtině. Teoretická a popisná část se primárně soustředí na popis hezitací jakožto jednoho z poměrně běžných rysů spontánní řeči, na jejich typologii, na zmapování možných pragmatických funkcí, které mohou v různých komunikačních situacích zastávat, a na tendence jejich umístování v promluvě. Cílem praktické části je pak s využitím poslechového testu zjistit, jak je posluchači vnímána percepční rušivost hezitací v podobě vyplněných pauz v porovnání s tichými pauzami. Hypotéza na pozadí experimentu předpokládá, že tiché pauzy budou posluchači vnímány jako rušivější než pauzy vyplněné. Výsledky testu podpořené statistickými výpočty tuto hypotézu potvrzují, vzhledem k relativně úzkému okruhu hodnotitelů, jejich nízkému počtu a poměrně specifickému výběru jednotlivých testových položek však nelze tento závěr zobecnit nad rámec daného materiálu.

Klíčová slova: hezitace, míra rušivosti, percepční test

Abstract

This thesis deals with the issue of hesitation sounds in spoken Czech. The theoretical and the descriptive part focuses primarily on the description of hesitation sounds as one of the relatively common features of a spontaneous speech, their typology, mapping possible pragmatic functions they may have in different communication situations, and the tendency of their positioning in a discourse. By using a perception test, the aim of the practical part is to discover how the perceptual intrusiveness of hesitation sounds in the form of filled pauses is perceived by a listener, compared to silent pauses. The hypothesis behind this experiment is based on the assumption that silent pauses will be perceived as more intrusive than filled pauses. The statistically supported results confirm this hypothesis, however, due to a relatively narrow range and a low number of respondents and the specific choice of test items, such conclusion cannot be generalized beyond the frame of the given material.

Key words: hesitation sounds, level of intrusiveness, perception test

Obsah

1	ÚVOD	7
2	TEORETICKÁ ČÁST	9
2.1	FENOMÉN HEZITACE.....	9
2.2	POJEM HEZITACE	13
2.3	VÝZNAM HEZITACÍ V DISKURZU.....	17
2.3.1	<i>Základní pojmy z konverzační analýzy</i>	17
2.3.2	<i>Základní pojmy z pragmatiky</i>	18
2.3.3	<i>Funkce hezitací v diskurzu</i>	21
3	POPISNÁ ČÁST	28
3.1	HEZITACE V LITERATUŘE	28
3.2	TYPY HEZITACÍ.....	30
3.2.1	<i>Falešné začátky</i>	31
3.2.2	<i>Opakování</i>	31
3.2.3	<i>Restarty</i>	31
3.2.4	<i>Autokorekce</i>	32
3.2.5	<i>Koncové dloužení</i>	32
3.2.6	<i>Pauzy</i>	32
3.3	POZICE HEZITACÍ V PROMLUVĚ	36
3.4	FONETICKÁ PODOBA HEZITAČNÍCH ZVUKŮ.....	39
3.4.1	<i>Šva</i>	39
3.4.2	<i>Varianty hezitačních zvuků</i>	39
4	PRAKTICKÁ ČÁST	41
4.1	METODA.....	41
4.1.1	<i>Hierarchie přijatelnosti umístění VP a TP</i>	42
4.1.2	<i>Percepční test</i>	42
4.1.3	<i>Účastníci výzkumu</i>	44
4.1.4	<i>Zadání</i>	44
4.2	VÝSLEDKY	45
4.2.1	<i>Celkové výsledky percepčního testu</i>	45
4.2.2	<i>Hodnocení jednotlivých položek percepčního testu</i>	46
4.2.3	<i>Shrnutí</i>	50
4.3	DISKUZE.....	51
5	ZÁVĚR	53
6	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	54
7	SEZNAM PŘÍLOH NA CD	60

1 ÚVOD

Cílem této práce je pokusit se o vytvoření stručného a poměrně uceleného popisu hezitací z několika hledisek. V úvodní, teoretické části se věnuji hezitacím jakožto fenoménu spontánní řeči, všeobecně přejímanému názoru na ně a na jejich odlišné tolerování v různých typech mluveného projevu. V následujících kapitolách pak vymezuji pojem *hezitace* a za pomoci názorných příkladů uvádím namátkou různé významy, jakých mohou hezitace v diskurzu nabývat.

V popisné části pak představuji hezitace tak, jak jsou zmiňovány v odborné literatuře. Dále se krátce věnuji každému z šesti typů hezitací dle kategorizace uvedené v R. L. Roseovi (1998), podrobněji rozebírám pouze poslední kategorii, a to pauzy a jejich různé druhy. V dalších kapitolách popisují tendence umístování hezitací v promluvě a možné fonetické realizace hezitálních zvuků.

Ústředním bodem praktické části je pak percepční test, jehož úkolem je zjistit, jak posluchači hodnotí nepřipravené mluvené projevy s vysokou mírou oficiality, které obsahují dva odlišné typy hezitací: a) vyplněné pauzy (VP) a b) pauzy tiché (TP) (viz poznámka k terminologii na následující stránce). V kapitole Metoda představuji na pozadí tohoto výzkumu hypotézu, ve které na základě vlastního neformálního pozorování předpokládám, že nevyplněné tiché pauzy budou všeobecně hodnoceny jako méně přijatelné než pauzy vyplněné. Dále popisují postup při sestavování příslušného percepčního testu a v následující kapitole prezentují získaná data a statisticky ověřené výsledky.

V kapitole Diskuze se věnuji některým dalším faktorům, které mohou hodnocení ovlivňovat a jimž jsem se v praktické části nevěnovala. V Závěru pak zhodnocuji celkový možný přínos daného experimentu a nastiňuji možnosti pro další výzkum v této oblasti.

Poznámka k terminologii

V souladu s Rosem (1998), Treeovou (1995), Corleym a Stewartsem (2008) a dalšími autory používám termín *hezitace* v širším smyslu slova, tedy jakožto jakékoliv zaváhání v řeči. Tímto termínem tak označuji i různé varianty z Roseovy (1995) kategorizace uvedené v kapitole 3.2. Ve své práci se ovšem soustředím primárně na dva konkrétní typy hezitací, a to na vyplněné pauzy, konkrétně na „vokalizované“ (viz kapitola 3.4), a na pauzy tiché. Zabývám-li se v textu práce těmito dvěma variantami hezitací, uvádím je pod termínem *vyplněné pauzy* (VP) nebo *pauzy tiché* (TP).

Vyplněné pauzy můžeme dále dělit na pauzy *vokalizované* (*eee, mmm*, též „hezitací zvuk“) a na pauzy *lexikalizované* (hezitací výrazy jako *no, jako* apod., kapitola 3.2.6). Druhý z těchto typů není předmětem mého výzkumu, a proto termín *vyplněné pauzy* (VP) používám výhradně pro pauzy vyplněné hezitací zvukem.

2 TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Fenomén hezitace

Řeč jakožto hlavní komunikační nástroj patří spolu s vizuálním dojmem k prvním faktorům, podle nichž máme sklon vytvářet si obrázek o člověku a hodnotit jej. Nevšímáme si při tom jen obsahové stránky sdělení a výběru lexikálních či gramatických prostředků, nýbrž také – třeba nevědomky – intonace, barvy hlasu, specifického řečnického stylu daného mluvčího, odchylek od jazykových zvyklostí atd. V oblasti zvukové stránky se to týká nejen například vadné výslovnosti některých hlásek, ale i nejrůznějších zaškobrtnutí, přechytlutí, zaváhání či jiných prohrěšků proti plynulosti, kterých je zejména ve spontánní řeči požehnaně. Lze předpokládat, že se míra tolerance vůči takovým prohrěškům odvíjí od stupně oficiality daného mluveného projevu. Zatímco u nepřipravených, soukromých projevů dokážeme být v běžném životě k podobným zaváháním shovívaví a některých si ani nevšimneme, u projevů s vysokou mírou oficiality budeme zřejmě tolerantní o poznání méně.

Plynulá řeč je pro posluchače bezpochyby příjemnější, méně náročná na vnímání. U připravených mluvených projevů lze plynulosti zpravidla do značné míry dosáhnout, a to kupříkladu důkladnou předchozí přípravou toho, co se chystáme říci, tréninkem vlastních řečnických a prezentačních schopností nebo čtením daného sdělení z poznámek. V běžném životě, v neformální konverzaci je ale dosažení zcela plynulého mluveného projevu spíše výjimečné.

Každodenní, spontánní řečovou komunikací rozumím nepřipravené mluvené projevy spoluutvářející podobu rozhovoru v daném místě a čase. Při nich často až během řeči plánujeme obsah a cíl sdělení, reagujeme na repliky, mimiku či gesta ostatních účastníků komunikace, na dynamiku situačního kontextu, počítáme s možným přerušením ze strany komunikačních partnerů, hledáme funkční vyjádření, volíme formální jazykové i mimojazykové prostředky atd. Takové faktory se promítají do zvukových charakteristik nepřipravených projevů, a to včetně zvukově různorodě reprezentovaných váhání, hezitací, jež tvoří běžnou součást spontánní řeči.

Přestože v některých komunikačních situacích není chvilka přemýšlení před otevřením úst úplně na škodu, leckdy takovou možnost nemáme. Mluvíme takřkajíc „spatrá“, a tak dříve nebo později k nějakému tomu synchronizačnímu nesouladu mezi našimi myšlenkami a mluvidly dojít musí. Spontánní řeč zkrátka plynulá nebývá.

Na podporu tohoto tvrzení uvádím krátkou studii Ralpa Leona Rose z úvodu jeho disertační práce na téma *The communicative value of filled pauses in spontaneous speech* (1998). Rose provedl průzkum v rámci korpusu mluvené angličtiny Collins COBUILD corpus, kde se vyplněné pauzy (VP, v originále *filled pauses*) přepisované jako *er* a *erm*, vyskytují mezi nejfrekventovanějšími rysy mluveného jazyka (tabulka 1).

Tabulka 1¹

Běžně užívané výrazy vyskytující se COBUILD korpusu mluvené angličtiny

Linguistic item	No. of occurrences
of	146 236
indefinite article	176 977
filled pauses	181 498
forms of the third-person neuter pronoun	187 096
forms of the second-person pronoun	238 703
forms of the verb, to be	262 322
the	289 577
forms of the first-person pronoun	309 359

Celkový počet položek v korpusu: více než 4,5 miliard²

Komentář k tabulce 1: sloupec 1: typ položky hledané v korpusu, sloupec 2: počet výskytů

Roseův výzkum mne inspiroval k tomu zjistit, zda by tento fenomén mohl být univerzální, a tedy platný i v jiných jazycích. Pro průzkum frekvenční charakteristiky vyplněných pauz v českém jazyce jsem použila data ze synchronního korpusu mluvené češtiny ORAL2013. Ten navazuje na předchozí řady ORAL2006 a ORAL2008 a stejně jako obě předchozí verze se snaží zachytit spontánní konverzaci ve zcela neformálních komunikačních situacích, oproti svým předchůdcům však propojuje přepis se zvukovou stopou, zavádí pauzovou interpunkci a pokrývá celé území ČR (nejvíce mluvčích má z oblasti Středních Čech, konkrétně 732, nejméně pak z moravského pohraničí, a to pouhých 79). ORAL2013 je složen z celkem 835 nahrávek pořízených mezi lety 2008 a 2011 a obsahuje 2 785 189 textových slov, což je celkem 3 285 508 pozic (<https://ucnk.ff.cuni.cz/ORAL2013.php>).

Daný korpus uvádí dva typy vyplněných pauz s rozdílnou transkripcí, a to podle toho, zda jsou spíše vokalické, nebo konsonantické zvukové podoby. Vyplněné pauzy spíše

¹ Převzato z R.L. Rose: *The communicative value of Filled pauses in spontaneous speech*, 1998

² Zdroj: <http://www.collins.co.uk/page/The+Collins+Corpus>

vokalické podoby pak přepisuje jako *eee*, zatímco zvuky spíše konsonantické podoby jako *mmm*. Ve výsledném frekvenčním žebříčku výrazů s nejvyšším výskytem (zjištěno zadáním CQL dotazu [word="*.?"] a vyhledáním frekvenční charakteristiky) figuruje vokalické *eee* na 23. místě a konsonantické *mmm* na 42. místě³ (viz tabulka 2)

Tabulka 2:

Nejfrekventovanější výrazy spontánní mluvené češtiny v korpusu ORAL2013

Pořadí	Položka	Počet výskytů v ORAL2013
1.	to	153 564
2.	a	94 853
3.	no	77 887
4.	tak	60 753
5.	že	58 064
6.	je	58 014
7.	jo	50 228
8.	jako	45 050
9.	tam	44 596
10.	se	41 194
23.	eee	17 888
24.	prostě	17 640
25.	ten	15 815
26.	nebo	14 845
27.	do	14 427
28.	s	12 524
29.	z	11 729
42.	mmm	8 347

Vzhledem k tomu, že tento rozdíl se u značné části zachycených vyplněných pauz stírá a často bývá velmi těžké určit, kterou z těchto dvou transkripčních konvencí v přepisu konkrétní vyplněné pauzy použít, budu pro účely této práce považovat oba dva typy za jeden. Po sloučení obou typů vyplněných pauz pod jednu kategorii pak tato zaujímá ve výsledném frekvenčním žebříčku dokonce čtrnáctou příčku, a předstihne tak i položky jako jsou osobní zájmena *já*, *ty*, zvrtné *si* a mnoho dalších běžně užívaných slov.

³ Z výsledné frekvenční charakteristiky byly odebrány položky s interpunkčními znaménky (./.../---/?) a komentáři přepisovatelů ((smích), (odmlčení)), protože jsou pro účely tohoto výzkumu irelevantní.

Tabulka 3:*Nejfrekventovanější výrazy spontánní mluvené češtiny v korpusu ORAL2013**(bez rozlišení typu vyplněné pauzy)*

Pořadí	Položka	Počet výskytů v ORAL2013
1.	to	153 564
2.	a	94 853
3.	no	77 887
4.	tak	60 753
5.	že	58 064
6.	je	58 014
7.	jo	50 228
8.	jako	45 050
9.	tam	44 596
10.	se	41 194
11.	na	39 296
12.	já	38 697
13.	sem ⁴	36 739
14.	eee/mmm	35 776

Tento trend lze ovšem pozorovat i v dalších jazycích mimo angličtiny a češtiny. Původně jsem zběžný průzkum umístění vyplněných pauz v žebříčku nejfrekventovanějších položek mluvených korpusů plánovala provést alespoň u jednoho dalšího světového jazyka. Z volně dostupných mluvených korpusů, které jsem si pro tento účel dohledala, však ani jeden nebyl pro danou sondu použitelný – většina z nich vyplněné pauzy vůbec nezaznamenává, korpus francouzštiny CORPUS de la parole⁵ pak sice jisté konvence pro transkripci VP má, není však ve všech dostupných prepisech nahrávek jednotný a neposkytuje informace o frekvenci vyhledávaných položek.

Z tak malého a statisticky nevyváženého vzorku jazyků nelze samozřejmě usuzovat na univerzálnost tohoto fenoménu napříč všemi jazyky světa, přesto je závěr, že vyplněné pauzy jsou ve spontánních mluvených projevech vysoce frekventované nehledě na jazyk, nasnadě a určitě by si zasloužil hlubší a podrobnější zpracování.

⁴ Ve významu *jsem*

⁵ Volně dostupný na stránkách <http://corpusdelap parole.huma-num.fr/>

2.2 Pojem hezitace

Dle mého názoru srozumitelné vysvětlení termínu hezitace v užším slova smyslu (vyplněné vokalizované pauzy) uvádí Skarnitzl a Machač (2012) ve své studii pro časopis Naše řeč:

(...) Hezitační zvuky jsou především ony známé předlouhé samohlásky neurčité kvality, které mluvčí vkládá například ve chvílích, kdy přesně neví, jak pokračovat, a má pocit, že tichá pauza by byla horším řešením. (...)

Slovník cizích slov tento pojem definuje jako „porušování souvislé řeči ulpíváním na některých hláskách nebo slabikách⁶“, hezitační zvuky a pazvuky pak prof. PhDr. Rudolf Kohoutek vymezuje v témže internetovém slovníku jako „paralingvistické jevy, např. porušování souvislé řeči vokály éééé nebo hmmm, odkašlávání, neartikulované zvuky vyjadřující někdy váhavost⁷“. Většina studií (Rose 1998, Swerts 1998, Fraundorf a Watson, 2011 a další) řadí hezitační zvuky do kategorie vyplněných pauz (*filled pauses*, FP), kam spadají i takzvaná vycpávková slova neboli slovní vata (v češtině za slovní vatu považuje například slova jako *jakoby, jako, v podstatě, prostě* či *vlastně*, v angličtině pak například *like, well* a *you know*).

Co se značení vyplněných pauz při zápisu mluvené řeči týče, pravděpodobně neexistuje žádný jednotný způsob záznamu. Jak uvádí Rose (1998), hlavní rozdíl v transkripci VP u britské a americké angličtiny je v reprezentaci vokalického zvuku v příslušné vyplněné pauze. Zatímco u americké angličtiny se můžeme častěji setkat s hláskou „u“ v hezitačních výrazech *uh* a *um*, britská angličtina tak častěji přepisuje vyplněné pauzy jako *er* a *erm*, tedy za použití „er“. V češtině pak určitou konvenci v zápisu zavádí dříve zmíněný korpus mluveného jazyka ORAL2013, který rozlišuje dva typy vyplněných pauz: vokalické *eee* a konsonantické *mmm*.

Tomu, jak se vyplněné pauzy přepisují v některých ostatních jazycích, se věnuje následující tabulka převzatá ze studie *Using uh and um in spontaneous speaking* autorů Clarka a Fox Treeové (2002, s. 19):

⁶ Zdroj <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/hezitace>

⁷ Zdroj <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/hezitační-zvuky-a-pazvuky>

Tabulka 4:

Přepis vyplněných pauz v některých jazycích

Language	Fillers	References
German	äh, ähm	Fischer (1999)
Dutch	uh, um	Swerts (1998)
Swedish	eh, äh, ääh, m, mm, hmm, ööh, a, öh	Allwood et al. (1990) and Eklund (1999)
Norwegian	e, e=, e==, eh, eh=, m, m=, m==, hm, mm, em=, øhø, aj	Svennevig (1999)
Spanish	eh, em, este, pues	Brody (1987) and van der Vlugt (1987)
French	eu, euh, em, eh, oe, n, hein	Duez (1982, 1991, 1993)
Hebrew	eh, e-h, em, e-m, ah, a-m	Maschler (1997)
Japanese	eeto, etto, ano, anoo, uun, uunto, konoo, sonoo, jaa	Cook (1993), Emmett (1996, 1998) and Hinds (1975)

Komentář k tabulce 4: 1. sloupec – jednotlivé jazyky (němčina, holandština, švédština, norština, španělština, francouzština, hebrejština a japonština), 2. sloupec – konkrétní podoba přepsané vyplněné pauzy, 3. sloupec - zdroje

S tímto pojmem se mimo jiné můžeme setkat také v lékařském prostředí. Termín hezitace se zde objevuje nejčastěji v souvislosti s popisem jednoho ze symptomů Parkinsonovy choroby (podupávání a přešlapování na místě, ale neschopnost vykročit) (Kalvach, Zadák, Jirák, Zavázalová, Sucharda a kol., 2004, s. 534).

Pojem hezitace a hezitování, zejména ve smyslu vyplněných vokalizovaných pauz (VP), je znám odborné lingvistické a fonetické veřejnosti, ale laik s ním bývá obeznámen jen zřídka. To ovšem neznamená, že si tohoto jevu není vědom a nedokáže ho spolehlivě poznat a popsat, ač bez znalosti adekvátní odborné terminologie. Právě naopak; pokud předložíme jedinci bez lingvistického vzdělání ke zhodnocení veřejný mluvený projev obsahující mimo jiné hezitace (zejména VP), všimá si jich často jako prvních, a vzhledem k již dříve popsanému předpokladu, že lidská řeč má být plynulá, je hodnotí téměř bez výjimky negativně. Pokud se totiž hezitace vyskytují v hodnoceném mluveném projevu v hojném počtu, ztěžují často posluchači porozumění obsahu sdělení a překáží mu v kognitivním zpracovávání obsahu promluvy (Fox Treeová, 1995). V extrémních případech pak přestává posluchač vnímat obsah promluvy úplně, jeho pozornost plně zaměstnají hezitace a občas je i danému mluvčímu „počítá“.

Jako důkaz, že jsou si posluchači hezitací (konkrétně vyplněných pauz) vědomi a jsou schopni je neodborně popsat, jsem použila archivovaná hodnocení mluvených projevů pořázená účastníky nejmenovaného řečnického kurzu v Praze, který probíhal od října do prosince roku 2006⁸. Účast v kurzu nebyla nijak věkově omezena, celkem kurz navštěvovalo osm osob ve věkovém rozpětí od patnácti do šedesáti tří let nejrůznějšího profesního zaměření. Ani jeden z účastníků neprošel za svůj život žádnou odbornou fonetickou ani lingvistickou výukou a nebyl tak obeznámen s příslušnou terminologií. Dané mluvené projevy byly polopřipravené až nepřipravené, studenti si po začátku hodiny vylosovali od lektora určité téma, měli zhruba pět minut na přípravu a poté následovala prezentace před ostatními v rozsahu zhruba pěti minut včetně úvodního představení se (všichni směli při prezentaci používat vlastní poznámky sepsané během oněch pěti přípravných minut, ale neměli je číst). Posluchači měli za úkol dané mluvené projevy písemně zhodnotit a následně předat tato hodnocení lektorovi, který je uchoval pro pozdější porovnávání v průběhu kurzu (po úvodní hodině následovalo několik teoretických lekcí, ve kterých byli studenti postupně seznamováni se zásadami veřejného mluvení a vystupování, zbytek kurzu pak probíhal v duchu praktické aplikace nově nabytých poznatků, tedy dalších prezentací před ostatními účastníky kurzu a následným hromadným diskuzím nad tím, zda u jednotlivých účastníků dochází ke zlepšení). Vzhledem k nedostatku času na přípravu a ve většině případů i značné nervozitě z veřejného vystupování před dosud neznámými lidmi byly dané projevy na hezitace (ve smyslu vyplněných vokalizovaných pauz, VP) poměrně bohaté, což hodnotitelé ve svých poznámkách neopomněli reflektovat, přestože neznali relevantní terminologii. V následujících příkladech (příklady 1, 2, 3 a 4) představím namátkou několik takových reakcí. Poznámky k hezitacím (VP) jsou zvýrazněny tučně.

Příklad 1

*„Pořád se kouká do poznámek, hrabe se ve vlasech, **hrozně zadržává a pořád dělá ééé**, mluví moc potichu, takže mu není dobře rozumět.“*

Příklad 2

*„**Příliš často dělá takové to éé**, žádný oční kontakt s publikem, nepříjemně vysoký hlas, mluví hrozně rychle a moc živě gestikuluje.“*

⁸ Přesný název kurzu, název společnosti, která jej pořádala, ani jméno lektora a účastníků kurzu nemohu z důvodu zachování anonymity uvést.

Příklad 3

„Je jí hůř rozumět, protože hrozně drmolí, skoro za každou větou udělá ééé, dvakrát během mluvení jí spadnul papírek s poznámkami.“

Příklad 4

„Docela hezky mluví, jen občas, když neví, udělá před větou ééé a až pak pokračuje, a taky měl celou dobu ruce v kapsách, a to nevypadá dobře.“

Během úvodní hodiny kurzu vzniklo celkem 56 takovýchto krátkých psaných hodnocení (každý z osmi účastníků hodnotil každého ze svých sedmi kolegů), dochovalo se jich však pouze deset (kurz proběhl před devíti lety a bývalý lektor na těchto několik zbývajících hodnocení narazil náhodou při stěhování), pro ilustraci však uvádím pouze tyto čtyři, protože zbývajících šest zmínky o hezitacích postrádá. Jak je ale i z několika výše uvedených příkladů zřejmé, posluchač nemusí znát konkrétní pojem k tomu, aby popsal a zhodnotil jev, který se pod tímto pojmem skrývá.

2.3 Význam hezitací v diskurzu

Ze všeho, co jsem až doposud o hezitacích uvedla, by se dalo usuzovat, že se jedná o čistě negativní neřečový prvek, který nemá v diskurzu žádnou konkrétní užitečnou funkci, a jediné, co vypovídá o samotném mluvčím, jsou jeho nedostačující komunikační schopnosti. Není to ovšem pravidlem. Jak uvádí Rose (1998), i paralingvistický prvek, jakým je hezitační zvuk, může v mluveném projevu nabývat nejrůznějších významů, být nositelem specifické pragmatické funkce a sloužit komunikaci spíše než prozrazovat nedostatky v ní.

Než si představíme konkrétní příklady, je třeba zorientovat se v několika klíčových konceptech konverzační analýzy a pragmatiky, které jsou pro pochopení funkce hezitací ve spontánních konverzích nezbytné.

2.3.1 Základní pojmy z konverzační analýzy

Nejprve k základním pojmům z konverzační analýzy. Ta se podle Nekvapila (1999/2000, s. 80-84) zabývá tím, jak mluvčí interpretují různé aspekty běžných spontánních rozhovorů a jaké metody při tom užívají. Cituji autora:

Replika (turn)

„Významový celek, v jehož průběhu nebyl jeden mluvčí vystřídán druhým; významově souvislá promluva jednoho mluvčího v rozhovoru (...).“

Párové sekvence⁹ (adjacency pairs)

„Dvojice (verbálních) akcí jako "otázka–odpověď", "pozdrav–pozdrav", "žádost –vyhovění/odmítnutí žádosti". Charakteristické pro ně je to, že po uvedení prvního členu této dvojice mluvčí normativně očekávají, že bude následovat příslušný člen druhý. Nenásleduje-li tento druhý člen, mluvčí jeho absenci interpretují: např. jako neznalost (po otázce), nezdvornost (po pozdravu). Absence toho, co se normativně očekává, má tedy v interakci svůj význam.“

⁹; Levinson, S. C.: Pragmatics, 1983 (německý překlad 1991); Sacks, H.: Lectures on conversation, 1992; ten Have, P.: Doing conversation analysis: a practical guide, 1999.

Preferenční organizace¹⁰

„(...) V průběhu rozhovoru mluvčí vybírají z alternativních akcí, z nichž některé jsou "preferované" a jiné "nepreferované". V případě párových sekvencí se např. po pozvání normativně očekává jeho přijetí (akce preferovaná), nebo jeho odmítnutí (akce nepreferovaná), po obvinění se očekává jeho odmítnutí (akce preferovaná), nebo jeho akceptace (akce nepreferovaná). Preference není v konverzační analýze pojem psychologický, nýbrž strukturní. Preferované verbální akce jsou z hlediska vyjádření strukturně jednoduché (nepříznakové) a jsou častější. Nepreferované verbální akce jsou strukturně složitější (příznakové) – začínají pauzami, různými hezitačními výrazy a charakteristickými částicemi (v češ. no, v angl. well), a jsou-li vysloveny, následuje po nich vysvětlení, proč byla užita alternativa nepreferovaná; nepreferovaným akcím se mluvčí spíše vyhýbají. Protože nepreferované akce jsou na samém začátku zřetelně signalizovány (svým "příznakem"), mohou být v rozhovoru anticipovány (zejména v případě pauz na místě potenciální reakce komunikačního partnera). (...)“

2.3.2 Základní pojmy z pragmatiky

A nyní něco málo z pojmů z pragmatiky. Toto odvětví lingvistiky definuje např. Levinson (1983) jako nauku o významech, které jsou vázané na kontext či užívání jazyka. Mezi témata, kterými se zabývá, patří mimo jiné například principy komunikace, její obsahová a vztahová stránka, zdvořilostní strategie, verbální a neverbální komunikace, vyjadřování záměrů mluvčího, mluvní akty, komunikační strategie, principy vývoje dialogu a mnoho dalších (Saicová Římalová, 2014).

Mluvní akty

Jinak také řečové akty nebo řečová jednání; jedná se o činy, které vykonáváme pomocí jazyka. Hlavními představiteli této teorie byli J. L. Austin (1962) a J. Searle (1970), klíčovou

¹⁰ Hutchby, I.- Wooffitt, R.: Conversation analysis: principles, practices and applications, 2008; Levinson, S. C.: Pragmatics, 1983 (německý překlad 1991); Sacks, H.: Lectures on conversation, 1992; ten Have, P.: Doing conversation analysis: a practical guide, 1998.

otázkou celého konceptu mluvních aktů je „Co děláme, když mluvíme?“ a základním tématem pak vztah jazyka a lidského jednání a pohled na jazyk jakožto nástroj.

Rozlišujeme tři základní dimenze mluvních aktů:

- a) **lokuce** – samotné vyjádření smysluplné výpovědi
- b) **ilokuce** – záměr mluvčího
- c) **perlokuce** – skutečný účinek výpovědi

Dále dělíme mluvní akty podle toho, zda k dosažení svého záměru zvolíme explicitní formu vyjádření (tedy oznamovací větu pro oznámení, větu rozkazovací pro rozkaz atd.).

- a) **přímé** – explicitní vyjádření s odpovídající formou (příklad: „*Venku fouká vítr.*“; oznámení – oznamovací věta)
- b) **nepřímé** – mluvčí míní víc, než deklaruje použitou jazykovou formou (příklad: „*Můžeš zavřít to okno?*“; mluvčí formuluje žádost pomocí dotazu na schopnost adresáta danou činnost vykonat)

Teorie tváře

Tvář je dle teorie Brownové a Levinsona (1978) veřejný obraz sebe sama, který si každý člověk utváří. Tato teorie pracuje se dvěma koncepty tváře:

- a) **pozitivní tvář** – veřejný předobraz sebe sama, tzv. image; chceme, aby jej ostatní viděli, souhlasili s námi a pokládali náš předobraz za žádoucí
- b) **negativní tvář** – přejeme si, aby nás ostatní nijak neomezovali, neovlivňovali a ani nám jinak nebránili ve svobodném jednání

Dle autorů můžeme tvář ztratit, upevnit nebo může být někým či něčím ohrožena. Z této představy pak vychází dva typy zdvořilosti:

- a) **pozitivní zdvořilost** – orientace na pozitivní tvář adresáta, projevování zájmu o něj, zdůraznění souhlasu s jeho názory, zdůrazňování společných zájmů aj.
- b) **negativní zdvořilost** – orientována na negativní tvář adresáta, snaha nenarušovat jeho soukromí prostor, nevnucovat se ani nebýt k ničemu nucen, zmírňování vyjádření pomocí otázek, zdůraznění nejistoty aj.

Během reálné komunikace však často dochází k situacím, kdy je naše tvář či tvář našeho komunikačního partnera ohrožena; v takovém případě mluvíme o takzvaných aktech ohrožujících tvář (v originále *face threatening acts*, FTA). Těmto situacím se důsledně snažíme v komunikaci vyhýbat, pokud už k nim ale přece jen dojde, volíme dle Brownové a Levinsona (1978) takovou komunikační strategii, aby výsledná újma na tvářích obou účastníků dané komunikační situace byla co nejmenší.

Příklady FTA

- a) ohrožení negativní tváře adresáta – pokyny, nabídky, rady, pochvaly aj.
- b) ohrožení pozitivní tváře adresáta – negativní hodnocení, vyjádření nezájmu nebo sdělení špatné zprávy
- c) ohrožení negativní tváře mluvčího – přijetí poděkování či omluvy
- d) ohrožení pozitivní tváře mluvčího – nutnost omluvit se, přijmout pochvalu, ztráta sebekontroly aj.

Kooperační princip

Autorem této teorie je P. Grice (1975) a definuje ho jako pokyn pro účastníky komunikace, aby dané komunikaci přispívali tak, jak je v dané situaci potřeba, a podle toho, jak se daná komunikační situace vyvíjí a jaký je její účel. Tento princip je pak rozpracován do následujících čtyř maxim s pokyny, jak v komunikaci jednat/nejednat:

- a) **maxima kvantity** – neříkej příliš mnoho ani příliš málo informací
- b) **maxima kvality** – říkej jen to, o čem jsi přesvědčen, že je pravda, nelži a nepoužívej nepodložené informace, domněnky a polopravdy
- c) **maxima relevance** – říkej jen to co je relevantní, neodbíhej od tématu
- d) **maxima způsobu** – vyjadřuj se přesně, stručně, uspořádaně a srozumitelně

Teorie implikatur¹¹

Tato teorie se zabývá tím, že v komunikaci bývá často obsaženo mnohem víc, než je explicitně řečeno, tedy že promluvy mluvčích mohou obsahovat i nějaké skryté významy, tj. implikatury. Tyto skryté významy odhalujeme pomocí tzv. inferencí (vyvozování či usuzování), a to na základě naší obecné znalosti světa. P. Grice (1975), který s touto teorií přišel, rozlišuje dva typy implikatur:

- a) **implikatura konvenční** – je součástí daného jazykového prostředku
- b) **implikatura konverzační** – je vázaná na konkrétní komunikační situaci, vzniká porušením Griceových maxim a jedná se o tzv. nepřímý mluvní akt

2.3.3. Funkce hezitací v diskurzu

A nyní už k jednotlivým funkcím hezitací – zejména hezitačních zvuků – v diskurzu. Prohlédněme si následujících několik příkladů, vyplněné pauzy jsou vždy zvýrazněny tučně:

Příklad 1

A: „Prosím Vás, jak se dostanu ke Karlovu mostu?“

*B: „.....**éééé**..... to musíte touhle ulicí a na konci doleva.“*

Příklad 1 demonstruje jedno z nejčastějších funkčních využití hezitací v rámci spontánní konverzace. Pro posluchače zde plní informativní funkci a říká, že daný mluvčí bere posluchače na vědomí a odpoví, jakmile si utřídí myšlenky a ujasní odpověď (v tomto případě popis trasy ke Karlovu mostu).

Příklad 2a¹²

*„You have some ... **er** ... jelly on your chin ...“*

Podle Rose (1998) je v tomto případě nepravděpodobné, že by měl daný mluvčí problém s vybavením si a následným vyslovením tak známého a běžně používaného slova.

¹¹ (Saicová Římalová, 2014)

¹² Příklady 1 a 2 převzaty z R.L. Rose: The communicative value of Filled pauses in spontaneous speech.

Spíš to vypadá, že se snaží neuvést svého komunikačního partnera do rozpaků. Hezitace tak zde funguje jako prostředek negativní zdvořilosti.

Velmi podobnou komunikační situaci, kde hezitace plní stejnou funkci, jako v příkladu 2a, můžeme demonstrovat na následujícím příkladu z češtiny.

Příklad 2b

„Petře, máš... ééé... rozepnutej poklopec...“

Podobná situace je i v příkladech 3a a 3b. V prvním případě je podle autora zcela zřejmé, že mluvčí ví, jak se zeptat na čas, ale potřebuje získat pozornost toho, koho se chystá zeptat. Příklad 3b se pak liší pouze předmětem dotazu. *Er* tak v obou případech slouží jako takzvaný *attention-getting device*, tedy prostředek k získání pozornosti.

Příklad 3a

"Er...excuse me...what time is it?"

Příklad 3b

„Ééé... nevíte prosimvás, jak se odsud dostanu na tramvaj?“

Příklad 4a¹³

Lyn: „Can I borrow that book?“

Steve: „..... um all right.“

V tomto příkladu by se bez přidané prodlevy v odpovědi a hezitačního zvuku (tedy pokud by Steve odpověděl *all right* hned po žádosti Lyn o zapůjčení knihy) jednalo o typickou párovou sekvenci žádost-vyhovění žádosti. Právě z výše řečeného však dává Steve najevo Lyn, že není z představy půjčování dané knihy zrovna nadšený, i když k tomu nakonec

¹³ Převzato z Brennan, S. E., Williams, M. (1995): The feeling of another's knowing: Prosody and filled pauses as cues to listeners about the metacognitive states of speakers. *Journal of Memory and Language*, 34, 383-398.

svolí, a tedy z hlediska preferenční organizace zvolí preferovanou akci vyhovění žádosti. Pokud ale tento příklad pozměníme následujícími dvěma způsoby, situace se změní.

Příklad 4b

Lyn: „Can I borrow that book?“

Steve: „..... um sorry, but I just started reading it...“

Příklad 4c

Lyn: „Can I borrow that book?“

Steve: „..... um.....“

Lyn: „It's OK, I can read it later.“

V příkladu 4b už Steve na žádost o zapůjčení knihy reaguje záporně. Volí tak nepreferovanou akci zamítnutí žádosti, k níž Nekvapil (1999/2000) v rámci definice preferenční organizace uvádí, že je strukturně složitější, takzvaně příznaková a často jí předchází pauzy, hezitací zvuky či částice (v tomto případě tedy tichá pauza a vyplněná pauza) a následuje vysvětlení užití nepreferované alternativy (*sorry, but I just started reading it*).

Příklad 4c se pak z hlediska preferenční organizace prakticky neliší od příkladu předchozího. Jediným rozdílem je to, že samotná hezitace zde plně přebírá funkci nepreferované akce odmítnutí žádosti, mluvčí Lyn ji tak také interpretuje a v rámci zachování harmonické konverzace ihned navrhuje alternativní řešení.

Další, poměrně specifickou funkci, může hezitace plnit ve spojení s očním kontaktem. Z pozorování neverbálních projevů svých komunikačních partnerů během neformálních konverzačních situací jsem postupem času došla k závěru, že ve chvílích, kdy hezituje, uhýbá člověk v drtivé většině případů očima a přerušuje tak oční kontakt se svým protějškem v komunikaci, aniž by si toho byl plně vědom. Tento závěr bohužel nemohu doložit žádným konkrétním výzkumem; na žádný experiment, který by zkoumal souvislost mezi hezitacemi a očním kontaktem, jsem dosud nenarazila. Jedinou zmínku o tomto tématu jsem objevila snad

jen v článku Seleny Rezvani „*Four Ways to Stop Saying "Um" And Other Filler Words*¹⁴“ pro internetové stránky časopisu Forbes, kde ve třetím bodu píše:

„Make Eye Contact. It becomes much more awkward to say “Um” when making full, engaging eye contact with a person. In your next meeting, experiment with turning your torso and eye gaze toward each person in the room, giving your attention inclusively. If you’re on a conference call, don’t pace or stare out the window blankly, but turn your attention to your notes or script. Both in-person and on the phone, your “Um’s” will lessen.“

Předpokládejme tedy, že se ve svých závěrech ohledně přerušení očního kontaktu během hezitací příliš nepletu. Potom lze předpokládat, že naváže-li mluvčí oční kontakt během hezitování se svým komunikačním partnerem záměrně, snaží se tím něco říci. Taková situace se sice v běžné konverzaci vyskytuje jen zřídka, poměrně často však můžeme být jejími svědky v prostředí školy, jako v následujícím příkladu reálného rozhovoru mezi studentem a zkoušejícím u maturitní zkoušky z biologie.

Příklad 5

Student: „..... no a rostliny vytváří kyslík.“

Zkoušející: „A věděl byste, jak se ten proces nazývá?“

Student: „.....Ééé....“ (zároveň intenzivní oční kontakt s přísedícím)

Přísedící: (neslyšně artikuluje FOTOSYNTÉZA)

Student: „..... Jó, fotosyntéza!“

Stejně jako v prvním příkladu zde hezitace pomáhá studentovi získat čas na promyšlení odpovědi a posluchačům, v tomto případě především zkoušejícímu, signalizuje, že

¹⁴ Celý článek dostupný na stránce <http://www.forbes.com/sites/work-in-progress/2014/12/17/four-ways-to-stop-saying-um-and-other-filler-words/>

mluvčí bude v mluveném projevu ještě pokračovat. Ve spojení s intenzivním očním kontaktem s přísedícím však funguje i jako signál, že je mluvčí v koncích se svými znalostmi a prosí daného posluchače o pomoc. Ten tento signál správně interpretuje a mluvčímu napoví. Ke stejné interpretaci by posluchač s největší pravděpodobností došel i bez doprovodné hezitace, tedy pouze z očního kontaktu, prosba o náповědu by pak však byla o něco nápadnější (hezitace tak může v tomto případě sloužit i k odvedení pozornosti zkoušejícího od studentova záměru požádat o pomoc přísedícího).

Další možnosti funkčního umístění hezitací (VP) v diskurzu pak nabízí Clark a Fox Tree (2002) ve studii *Using uh and um in spontaneous speaking*. Prezentuje v ní stručný přehled různých interpretací pro užití *uh* a *um* sebraných z literatury zabývající se daným tématem. Většinu z nich už jsem rámci výše uvedených příkladů představila, zmíním proto jen ty interpretace, o kterých zde doposud nebyla řeč.

Jedno z dalších specifických využití hezitací v komunikaci zachycuje následující konverzace mezi studentkou a referentkou studijního oddělení:

Příklad 6

Referentka: „ ... a v průběhu září vám pak přijde písemně rozhodnutí o vyměření poplatku za delší studium.“

Studentka: „ A až mi přijde, tak pak musím ... ééé ...“

Referentka: „ Tak se musíte do třiceti dní odvolat a žádat o to snížení poplatku, který doložíte tady tím výpisem studijních výsledků, co jsem vám vytiskla, a když to bude všechno v pořádku, tak vám to schválej.“

Studentka: „ Tak jo, tak děkuju moc a na shledanou.“

Studentka si není jistá dalším postupem po obdržení rozhodnutí o vyměření daného poplatku a použitou hezitaci zvuk tak lze interpretovat jako signál referentce, aby její nedokončenou repliku doplnila (a taky tak učiní) (srov. blíže Goodwin & Goodwin, 1986). Můžeme zde vidět jistou podobnost s komunikační situací prezentovanou v příkladu 5, v tomto případě se však nejedná o zkoušku, takže k doplnění znalostí dané studentky může dojít zcela legálně nahlas bez nutnosti tuto žádost o radu ani radu samotnou jakkoliv maskovat.

Další možné funkční využití hezitace si můžeme ukázat v následujícím rozhovoru během třídního srazu:

Příklad 7

Mluvčí A: „No nazdar ty bejku!“

Mluvčí B: „No čau Peťane!“

Mluvčí A: „Ty jo to je let, co jsme se neviděli! Furt ještě děláš v tý bance? A co ta tvoje? Jak se má?“

Mluvčí C: „...ééé...“

Mluvčí A: „Ježiš no vidíš, bych málem zapomněl! Todle je Jana, moje žena. Jani, to je Honza Novák.“

Mluvčí B: „Novák, Těší mě.“

Mluvčí C: „Jana Procházková, tak vás konečně taky vidím naživo!“

Mluvčí C zde hezitací jasně signalizuje mluvčímu A (v této konkrétní situaci pak manželka svému manželovi), že si přeje být představena mluvčímu B (tedy bývalému spolužákovi jejího manžela). Z nadšeného přivítání a vyptávání manžela totiž pravděpodobně usoudila, že by k představení nemuselo dojít vůbec, a proto na sebe raději upozornila daným hezitačním zvukem; ta tak v tomto případě říká: „haló, jsem tady taky, neignoruj mě a laskavě mě představ”. Stejnou funkci pak v takových situacích může plnit, a častěji také plní, například odkašlání či poněkud explicitnější šťouchnutí či nakopnutí.

V závěru této úvodní části bych chtěla ospravedlnit užití daných ilustračních, mnohdy pouze odposlechnutých či zcela smyšlených příkladů namísto reálných příkladů z korpusu mluvené češtiny ORAL2015. Tento projekt považuji za velmi přínosný a užitečný nástroj, bez něhož by nezanedbatelná část lingvistických výzkumů zaměřených na český jazyk vůbec nemohla proběhnout, a pro dohledání konkrétního slova či slovního spojení ve všech dostupných tvarech či v konkrétním lexikálním kontextu je víc než vhodný. Bohužel, pro účely této práce se korpus jako takový ukázal být prakticky nepoužitelný. Neumožňuje totiž (zcela pochopitelně) vyhledání celé konkrétní komunikační situace, k nalezení jednotlivých ukázek funkčního využití vyplněných pauz v rámci jazykové interakce by tak bylo zapotřebí projít všech zhruba třicet šest tisíc jejich výskytů v korpusu, vzhledem k vysoké míře specifčnosti daných situací pak s velmi nejistým výsledkem. Po pečlivém uvážení jsem se tak rozhodla dané situace ilustrovat na příkladech reálně odposlechnutých či smyšlených. Vzhledem k účelu daných příkladů, tedy pouze ke znázornění a snazšímu pochopení dané funkce hezitace v diskurzu pro čtenáře, se domnívám, že jejich užití je na místě a na kvalitu bakalářské práce nemá vliv.

3 POPISNÁ ČÁST

3.1 Hezitace v literatuře

Přestože se v současnosti dočteme o hezitacích v širším smyslu (vokalizované či lexikalizované pauzy, tiché pauzy) v celé řadě lingvistických či ryze fonetických studií, a fenoménu vyplněných pauz jako takovému je věnováno mnohem více pozornosti, než tomu bylo v letech minulých, stále se jedná o poměrně málo probádané téma. Zatímco v cizojazyčné, především pak anglofonní literatuře, přece jen existuje řada studií na toto téma, v českém prostředí se tímto jevem doposud pravděpodobně nikdo hlouběji nezabýval. Lingvisticky nemotivované zvuky mapuje již zmiňovaná studie Skarnitzla a Machače (2012) pro časopis *Naše řeč*, ta se však soustředí primárně na takzvané parazitní zvuky, konkrétně pak na preglotalizace a epentetické šva, a hezitací se dotýká pouze okrajově.

Jak uvádí Rose (1998), vzhledem k povaze hezitací a jejich vlivu na dobu, jakou mluvčímu trvá říci to, co má na srdci, bývá tento fenomén často zkoumán v rámci studií zabývajících se temporálními proměnnými v lidské řeči. Za zakladatelku tohoto pole pak považuje Freidu Goldman-Eislerovou (srov. Griffithsová, 1991), a to díky jejím studiím zabývajícím se mluvním tempem a tichými pauzami. Časem se součástí studií zaměřených na tiché pauzy stal právě i fenomén hezitací, i když k jeho začlenění existují jisté výhrady (blíže v Grosjeanové, 1980, citována v Griffithsové, 1991). Ty podle Rose pramení především z drobných odlišností mezi oběma řečovými jevy. Zatímco mluvní tempo a tiché pauzy bývají zkoumány na co nejplynulejších vzorcích řeči, ke studiu hezitací jsou časté disfluence a celková neplynulost zkoumaného projevu potřeba.

Pohled na hezitace se v průběhu let výrazně měnil. Jak uvádí Corley a Stewart (2008), poměrně dlouho byly považovány za pouhý ruch v řečovém signálu (Brennan a Schober 2001), který nemá pro výzkum valný význam, a podle toho se k nim také přistupovalo; komputační přístupy se často soustředily na identifikaci disfluencí ve zkoumaných nahrávkách, aby bylo následně možné je odstranit (blíže v Charniakovi a Johnsonovi 2011). Z neřečového odpadu se pak hezitace za přispění nejrůznějších odborných studií postupně „propracovaly“ až do role plnohodnotných „slov“. Podle studie Clarka a Fox Treeové (2002) by měly být hezitace posluchačem vnímány jako součást komunikované zprávy jako každé jiné slovo a stejně tak se i podílet na významu komunikovaného. Ten se po jejich odstranění mění, a to často velmi významně.

Pro podpoření tohoto názoru přikládám výsledky vlastního krátkého průzkumu. Dvaceti třem náhodně vybraným respondentům (jednalo se vesměs o rodinné příslušníky, přátele, spolužáky; většinu jsem dotazovala při osobním setkání, zbytek pak přes konverzaci na facebooku) jsem předložila k posouzení větu „*Máš něco na zubech*“ v těchto dvou variantách: a) s hezitačním zvukem a b) bez něj. Následně jsem je požádala, aby si představili, že stejnou větu mají říci jak dobrému kamarádovi, tak zcela neznámému člověku (v takovém případě jsem respondentům nabídla verzi s vykáním), zeptala se jich, zda význam obou verzí vnímají stejně, a pokud ne, tak v čem se podle nich liší.

a) „*Ééé... máš/máte něco na zubech...*“

b) „*Máš/máte něco na zubech...*“

Do průzkumu jsem vstupovala s jistými intuitivními předpoklady, které byly v souladu s myšlenkou o podílu hezitačních zvuků na významu komunikované zprávy, a odpovědi respondentů těmto mým předpokladům do značné míry odpovídaly. Všichni dotazovaní na otázku, zda mezi oběma výše uvedenými verzemi jedné věty pocítují významový rozdíl, odpověděli kladně. Osmnáct z nich pak bylo schopných postihnout, v čem konkrétně se dané varianty významově liší; vesměs se shodli na tom, že varianta s hezitačním zvukem je „taková zdvořilejší“, případně „mírnější“, „opatrnější“ či „zdrženlivější“. Zbývajících pět sice rozdíl vnímalo, ale nebyli schopni ho popsat. Z oněch osmnácti pak ještě patnáct odpovědělo, že variantu bez hezitačního zvuku by zvolili jedině při komunikaci s dobrým přítelem či příbuzným, se zcela neznámým člověkem pak v žádném případě.

Vzhledem nízkému počtu dotazovaných, statistické nevyváženosti daného vzorku a tomu, jak neformálně byl celý průzkum veden, nemohu samozřejmě z jeho výsledků vyvozovat žádné převratné závěry, přesto se domnívám, že získané odpovědi alespoň částečně dokládají myšlenku, že s hezitacemi je třeba v souvislosti s významem promluv počítat, a otvírají tak prostor pro další, hlubší výzkum.

3.2 Typy hezitací

Jak popisují v úvodní části práce, spontánní lidská řeč je na hezitace velmi bohatá a často má k plynulosti daleko. Na plynulost řeči můžeme dle Fox Treeové (2007) nahlížet dvěma způsoby. Jeden pohled hodnotí mluvený projev jako plynulý, jestliže se jedná o nepřerušovaný, souvislý tok řeči (z tohoto pohledu je pak řeč pacientů s Wernickeho afázií hodnocena jako plynulá, zatímco řeč pacientů s Brocovou afázií jako vysoce neplynulá¹⁵). Druhý pak hodnotí plynulost řeči dle absence takzvaných disfluentních elementů. Jak uvádí Fox Treeová, ve studiích zabývajících se spontánní řečí bývá často plynulost daného vzorku řeči definována podle počtu užitých disfluencí na kupříkladu sto slov (Bortfeld, Leon, Bloom, Schober, a Brennan, 2001; Broen a Siegel, 1972). Čím více disfluentních elementů, tím méně plynulý mluvčí.

Otázkou ovšem zůstává, co všechno můžeme považovat za takový disfluentní element. Ralf L. Rose (1998) ve své disertační práci *The communicative value of filled pauses in spontaneous speech* nerozlišuje mezi termíny hezitace a disfluence, v jeho pojetí je pak za hezitaci (disfluenci) v řeči bráno prakticky jakékoliv narušení řečového signálu, tím pádem i následné zpomalení přenosu lexikalizované informace. Jeho práce je také jediná z literárních zdrojů, se kterými jsem se doposud setkala, která hezitace dělí do několika samostatných, jasně vymezených skupin. Roseovu kategorizaci jsem se tedy rozhodla využít, stejně tak jeho příklady z korpusu vytvořeného speciálně pro danou disertaci. Původní grafickou úpravu jsem však výrazně zjednodušila, protože transkripční značení co nejvěrněji zachycující reálnou zvukovou podobu dané ukázky (například značení intenzity, melodického průběhu aj.) pro daný účel nepovažuji za nezbytné a domnívám se, že původní verze přepisu by do jisté míry ztěžovala čtenáři porozumění níže uvedeným příkladům.

V rámci prvních šesti kategorií zůstanu pouze u krátkého představení a příslušného příkladu (konkrétní část obsahující příklad daného typu hezitace je zvýrazněna tučně), protože nejsou pro tuto práci stěžejní, větší pozornost pak věnuji poslednímu typu hezitací, tedy vyplněným pauzám, konkrétně pak šva ve všech jeho zvukových realizacích.

¹⁵ Wernickeho afázie – plynulá řeč, avšak bez smysluplného obsahu, řetězení nelogických bezobsažných frází, schopnost skládat slova do vět zůstává nepoškozena, ale rozpadá se sémantická struktura, poškozené chápání obsahu pojmů.

Brocova afázie – telegrafický styl řeči, namáhavé vyřazení jmenných frází, zadržávání se, neschopnost organizovat slova do vět, obsah přesto zůstává srozumitelný.

Zdroj: <http://www.afazie.cz/klasifikace-afazie/>

3.2.1 Falešné začátky

Pokud mluvčí pronese několik slov a pak se zarazí uprostřed věty jako v následujícím příkladu, říkáme tomu falešný začátek. K načaté myšlence se pak buď už nemusí vrátit vůbec, nebo na ni naváže později, jak je tomu i zde:

*„(...) lightning has not struck me yet as far as what I finally want to do or what i'm really capable of doing ... er ... we'll see ... **I still have I'm twenty-seven now so I still have a few years yet to figure out some things (...)**“*

3.2.2 Opakování

K opakování dochází tehdy, pokud mluvčí v rámci věty zopakuje určitou lexikální položku. Často to bývá pouze jedno slovo, výjimkou však není ani opakování celého slovního spojení.

*„I just think of always getting **the best possible best possible** results with my students.“*

3.2.3 Restarty

Restartem nazýváme situaci, kdy se mluvčí po pronesení několika slov najednou vrátí na začátek a stejná slova zopakuje. Z typologického hlediska mohou být restarty považovány za speciální typ opakování, většina studií je však považuje za samostatnou kategorii. Nedokončené slovo je zde značeno hvězdičkou.

*"(...) but yeah **my first r* my first reaction** to that erm was a reaction to myself.“*

3.2.4 Autokorekce

K autokorekcím, neboli z anglického originálu *self-corrections*, dochází ve chvílích, kdy mluvčí udělá v průběhu promluvy chybu, uvědomí si ji a sám ji v rámci téže promluvy opraví (tedy nahradí jiným slovem nebo sekvencí několika jiných slov).

*„I teach only **the fifth five**-year-olds (...).“*

3.2.5 Koncové dloužení

Protahování výslovnosti koncových hlásek je ve spontánní řeči dobře známým jevem, může však být využito i jako hezitací prvek.

*„Well it goes back **toooooo** always wanting to be a missionary.“*

3.2.6 Pauzy

Velmi častým rysem spontánní řeči jsou podle Rose (1998) hezitace v podobě pauz. Ty můžeme vymezit dle nejrůznějších kritérií. Jedním takovým možným kritériem je například Tissiové (2000) rozdělení pauz dle jejich umístění v promluvě, a to na takzvané gramatické, komunikační a negramatické pauzy (všechny kategorie se mohou částečně překrývat). Za gramatickou pauzu autorka označuje pauzu na konci nějakého významového celku (například souvětí, vět, větných členů aj.), tedy v místě gramatického předělu. Pauzou komunikační je pak myšlena taková pauza, která danému mluvčímu umožní upoutat pozornost či zdůraznit konkrétní část promluvy, tedy například pauza dramatická, pauza před pointou a další. Za negramatickou pauzu je pak považováno jakékoliv neplánované zaváhání mluvčího během mluveného projevu. Bývá umístěna zcela nelogicky a může tak narušit jeho celkovou plynulost. Tímto typem pauz a porovnáním jejich dopadu na percepční hodnocení plynulosti výpovědi se stejně umístěnými vokalizovanými hezitacemi se blíže věnuji v praktické části této práce.

Dalton a Hardcastle (1997) pak pauzy dělí do tří různých kategorií z hlediska jejich povahy. První, v řeči nejčastěji se vyskytující typ se váže k němé fázi závěrových konsonantů. Tyto pauzy mívají v průměru zpravidla kolem 40 až 80 milisekund¹⁶ (Psutka, Müller, Matoušek a Radová, 2006) a pro studie zabývající se hezitacním fenoménem nejsou podstatné. Většina výzkumů, které pro analýzu řečového signálu používají speciální záznamové a měřicí přístroje, tento typ pauz z analyzovaného materiálu vyřazuje nastavením minimální časové hranice, od které bude ticho v řečovém signálu skutečně považováno za hezitacní pauzu. Typická hodnota této časové hranice bývá cca 200 milisekund.

Druhý typ pauz se podle autorů pojí s potřebou člověka dýchat. Nádechové pauzy bývají zpravidla tiché, mohou však být příležitostně doprovázeny „slyšitelných neznělým šumem, které je způsoben tvorbou turbulentních vzduchových proudů v různých místech zúžení vokálního traktu¹⁷“ (Dalton a Hardcastle, 1997, s. 34). Podle Goldman-Eislerové (1968, citována v Daltonovi a Hardcastlovi, 1997) četnost výskytu a trvání těchto pauz souvisí s celkovou podobou mluveného projevu. S tímto typem pauz, zejména pak s jejich správným umístováním, se učí v rámci svého povolání pracovat jak profesionální zpěváci, tak řečníci. Detailní studium nádechových pauz však většinou spadá pod doménu řečových patologií. Jak kupříkladu uvádí Dalton a Hardcastle (1997), frekvence jejich výskytu v řeči se jeví jako možný indikátor Parkinsonovy choroby.

Oba předcházející typy úzce souvisí s artikulačními a fyziologickými procesy. Třetí, tedy poslední typ pauz se může v řečovém signálu objevit prakticky kdekoliv: jak před mluvními akty, větami, větnými spojeními či samostatnými slovy, tak za nimi, má však tendenci se objevovat v místech gramatických předělů v mluveném projevu (Tissiová, 2000) (k pozici hezitací v promluvě více v kapitole 3.3.). Mohou to být buď pauzy nevyplněné, tedy tiché (TP, *silent pauses*), nebo pauzy vyplněné (VP, *filled pauses*)(Dalton a Hardcastle, 1977; Leech a Svartvik, 1994).

¹⁶ Platí pro české závěrové konsonanty.

¹⁷ Volně přeloženo z anglického originálu „an audible voiceless hissing caused by the generation of turbulent air at various points of stricture in the vocal tract“

Vyplněné pauzy mohou být podle Rose (1998) buď lexikalizované či vokalizované. V případě lexikalizovaných se jedná o takzvaná vycpávková slova, která v českém jazykovém prostředí také často nazýváme slovní vatou. V angličtině patří mezi takováto vycpávková slova nejčastěji výrazy typu *well, so, like, a you know*, v češtině pak například *jakoby, jako, v podstatě, prostě* či *vlastně*. Jak ovšem uvádí Rose (1998), přestože výše uvedená slova a výrazy mohou vyplňovat pauzu, ne vždy se jedná o případ VP. Ty to bývají v případě, že jde o krátký moment, během kterého se daný mluvčí rozhoduje o následujícím slově či organizaci promluvy.

Následující příklady z češtiny pochází z korpusu mluveného jazyka ORAL2013¹⁸, takzvaná vycpávková slova jsou vyznačena tučně.

Seznam použitých transkripčních značek:

- . krátká pauza
- .. delší pauza
- * nedokončené slovo

*„ ... dyž dělám zeleninový salát eee jako v létě ... tak ždycy ho jenom trochu zakápnu **jakoby** aby trochu **jakoby** zvláčněl a ta zelenina ale nikdy tam takhle necvrknu mě to nechutná ...“*

*„ ... tam se nemlčí **jakože** . jo . **prostě** .. ale . ale **jako** mluví se tam . ale to se tě tak **jako** někdo zeptá jak se máš . neska máme hezky a . udělá ňákou srandu . ale **v podstatě** . **jako** seš sama s takovejma těma .. **jako** . uvnitř seš sama **prostě** a (odmlčení) a . **jako** my sme tam . oni už to asi znají **prostě** tak **jako** . po tře* . my sme tam zrovna byly...“*

¹⁸ Oba příklady byly vybrány z výsledků vyhledávání na základě základního dotazu [word=jakoby]. Grafická podoba příkladů byla pro potřeby této práce zjednodušena.

Na rozdíl od lexikalizovaných vyplněných pauz, jejichž podoba se pochopitelně jazyk od jazyka liší v závislosti na slovní zásobě daného jazyka, vokalizované vyplněné pauzy sice mohou mít několik různých zvukových realizací, na většinu z nich však lze narazit prakticky v každém doposud známém jazyce. Nejčastější a nejuniverzálnější podobou vokalizované vyplněné pauzy je pak neutrální vokál šva a jeho nazalizovaná varianta (jednotlivým fonetickým realizacím vokalizované vyplněné pauzy se blíže věnuji v kapitole pojednávající o fonetické podobě hezitačních zvuků). Obě tyto varianty se mohou v promluvě vyskytovat buď samostatně, nebo jim může předcházet pauza nádechová. Ta však dle poznatků získaných z materiálu pro praktickou část této práce výrazně mění temporální průběh daného úseku řečového signálu. Na rozdíl od samostatně stojících vokalizovaných vyplněných pauz, před nimiž dochází ke zpomalování, před nucenou nádechovou pauzou a následnou vyplněnou pauzou lze pozorovat zrychlení, jehož příčinou může být nedostatek vzduchu v plicích pro předchozí část promluvy.

3.3 Pozice hezitací v promluvě

Ač se umístění hezitací v promluvě často zdá zcela nahodilé, ve většině případů tomu tak nebývá. Jejich produkce je sice většinou nezávislá na vůli mluvčího (až na některé výjimky, viz oční kontakt v souvislosti s hezitačními zvuky), samotné umístění hezitačních pauz už se však zpravidla řídí určitými zákonitostmi, kterým se podrobně věnuji v této kapitole.

Pozicemi hezitací v rámci promluvy se už v minulosti zabývala celá řada studií, díky nim tak máme v současnosti k dispozici hned několik různých hypotéz, kde se hezitační pauzy v řečovém signálu vyskytují nejčastěji. Například Corley a Stewards (2008) uvádí, že hezitace se nejčastěji vyskytují na začátku věty či fráze. Toto tvrzení zdůvodňují autoři vyššími nároky na proces plánování právě v těchto okamžicích promluvy. S tím souvisí nárůst takzvané kognitivní zátěže (z anglického *cognitive load*). Že je míra kognitivní zátěže důležitým indikátorem výskytu disfluencí v řeči dokazuje i fakt, že tyto disfluence častěji nacházíme před delšími větami (Oviatt 1995, Shriberg 1996) nebo když se jedná o neznámé téma (Bortfeld a kol. 2001, Merlo a Mansur 2004). Chafe (1980) pak přichází s hypotézou, že hezitacemi bývá často doprovázena také změna hlavního tématu v monolozích. Z hlediska pořádku slov se pak hezitace, konkrétně například vyplněné pauzy častěji vyskytují před takzvanými významovými slovy (Maclay a Osgood 1959), jako jsou například málo frekventované názvy barev (Levelt 1983).

Všechny předchozí studie staví své závěry ohledně výskytu hezitací v promluvě na výše zmiňované míře kognitivní zátěže. Beattie a Butterworth (1979) však přišli s jiným vysvětlením. Ve své studii zkoumali distribuci hezitací (nejčastěji pak vyplněných pauz) v nahrávkách dialogů. Hezitace se zde vyskytovaly jak před méně frekventovanými plnovýznamovými slovy, tak před slovy kontextově méně pravděpodobnými. Pokud však byla frekvence používání daných slov srovnatelná, kontextová pravděpodobnost předurčovala výskyt hezitací i nadále. Autoři tedy došli k závěru, že spíš než míra kognitivní zátěže hraje při umístění hezitací v řeči roli prvek výběru. Pokud má mluvčí možnost zvolit slovo s menší kontextovou pravděpodobností, dá se předpokládat, že v okamžiku výběru bude hezitovat. Jejich závěry potvrzuje i studie Schachtera a kolektivu (1991). Ta analyzovala nahrávky přednášek z oboru přírodních, společenských a humanitních věd dle počtu hezitací za minutu. Výsledná míra disfluence se lišila v závislosti na daném tématu - jako nejplynulejší se ukázaly přednášky z oborů přírodních věd, jako nejméně plynulé z věd humanitních.

Když však byli daní přednášející podrobeni nahrávanému rozhovoru na obecná témata, jejich míra plynulosti se shodovala. Autoři přisuzují rozdíly v míře plynulosti mezi jednotlivými přednáškami tomu, že v rámci přírodních věd bývá méně lingvistických možností, tím pádem i méně možností výběru slov, a proto přednášející při volbě vhodných termínů hezitují méně. Své závěry pak doložili v následující studii (Schachter a kol. 1994), ve které poměřovali velikost slovní zásoby u přednášek a studovaných článků a ukázali tak, že v přírodních vědách se skutečně používá méně termínů než ve vědách humanitních.

Všechny dosud uvedené studie pracovaly s kognitivní zátěží a výběrem jako se dvěma zcela odlišnými koncepty. Studie Oomena a Posmy (2001) však počítá i s tím, že více možností na výběr může vyústit ve zvýšení kognitivní zátěže, tedy oba koncepty považuje za úzce související a na sobě vzájemně závislé. Ve svém experimentu Oomen a Postma (2001) oprášili a modifikovali úkol z Levelta (1983). Účastníci experimentu měli popsat postup tečky po monitoru, která se pohybovala buď pomalu, nebo rychle, přes sadu obrázků spojených sítí cest. Přestože zde byly jasné důkazy zvýšené kognitivní zátěže při rychlejším tempu pohybu tečky (mluvčí kupříkladu často vynechávali povinné syntaktické konstituenty), hezitování pokusných osob se řídilo velmi zajímavým vzorcem. Při rychlejším pohybu tečky, a tedy i při rychlejším mluvním tempu, účastníci výzkumu sice častěji opakovali slova, hezitace v podobě vyplněných pauz však používali o poznání méně, než při pomalejším tempu. Nárůst opakování si autoři vysvětlují konceptem Blackmer a Mitton (1991) nazvaným “*autonomous restart capacity*” (pokud kognitivní procesy vytvářející fonetický plán nestíhají držet krok s artikulací, artikulace stávajícího fonetického plánu se restartuje, což má za následek opakování slov, tedy artikulaci daných slov více než jednou), nicméně snížení počtu hezitací (VP) tento koncept nevysvětluje.

Na podobné tendence, tedy na úbytek hezitací, konkrétně vyplněných pauz, s rychlejším mluvním tempem, jsem již narazila v dřívějších fázích studia u několika nahrávek sportovních rozhlasových komentátorů popisujících utkání v rámci mistrovství světa v hokeji z roku 2003. Míra používání vyplněných pauz komentátorů závisela na herní zajímavosti komentované situace. Pokud se na ledě nic nedělo (tedy nevyskytla se žádná napínavá akce nebo daný komentátor pouze vyplňoval čas během komerční či technické přestávky), zpomalilo se mluvní tempo daného komentátora a počet vyplněných pauz výrazně vzrostl. Jakmile však bylo co komentovat, tedy došlo na nějakou akci, mluvní tempo se rapidně zvýšilo a vyplněné pauzy z mluveného projevu prakticky vymizely.

Pořízené nahrávky však kvalitou ani povahou nevyhovovaly podrobnějšímu výzkumu, zůstanu tedy pouze u zmínění těchto tendencí a prostor pro hlubší studium ponechávám prozatím otevřený.

Výskyt hezitací v promluvě a jejich frekvence závisí také na celkovém kontextu mluvní situace, v němž se daná konverzace odehrává. Podle Oviatta (1995) mají mluvčí tendenci hezitovat více, pokud mluví s další lidskou bytostí, než když mají co dočinění se strojem (s robotem, počítačem aj.). Další výzkumy pak uvádí, že výskyt hezitace vypovídá něco bližšího o sdělené zprávě nehledě na její obsah. V jedné z nich (Brennan a Williams, 1995) měli například mluvčí ohodnotit míru jistoty vlastních odpovědí na otázky z okruhu obecných znalostí. Ty, které byly hodnoceny jako méně sebejisté, byly často uvedeny hezitací, například vyplněnou pauzou.

Dalšími možnými kritérii pro rozlišování hezitací, konkrétně vyplněných pauz, dle jejich pozice v promluvě pak může být hledisko gramatické a zvukové. Oběma těmito pohledům na danou problematiku se blíže věnuji v metodice praktické části této práce (str. 41).

3.4 Fonetická podoba hezitačních zvuků

3.4.1 Šva

Pravděpodobně nejčastější fonetická podoba hezitačních zvuků, a to nejen v češtině, ale i v dalších jazycích, svou kvalitou odpovídá takzvanému šva (v angličtině *schwa*), neboli redukovanému, neurčitému či neutrálnímu vokálu. V rámci vokalického prostoru se označuje jako vokál střední středový, nezaokrouhlený. Jedná se o samohlásku s velmi snadnou artikulací, (blog *slate.com* v jednom z článků¹⁹ označil šva za „nejlínější zvuk lidské řeči vůbec“), její využití jakožto víceméně univerzálního hezitačního zvuku namísto jiné, artikulačně náročnější hlásky, je tedy pochopitelné. Šva můžeme nalézt prakticky v každém známém jazyce, ne v každém z nich však funguje jako samostatný foném – podle Palkové (1994) se například v češtině objevuje jen zcela výjimečně²⁰ a jako samostatný foném není vnímána nikdy. Vyskytuje se tak třeba při hláskování souhláskových písmen (b jako [bə], d jako [də], s jako [sə] apod.), při nedbalé a nespisovné výslovnosti vokálů ve spontánním mluveném projevu či při nespisovném hláskování zkratk, například ČSFD jako [čə sə fə də] namísto [čé es ef dé].

3.4.2 Varianty hezitačních zvuků

Přestože lze říci, že při produkci hezitačních zvuků se fantazii meze nekladou a hezitační rejstřík jednoho mluvčího tak může být až překvapivě bohatý, většina tematicky souvisejících studií zužuje okruh možných podob vyplněných vokalizovaných pauz na dva až tři základní typy, které můžeme nalézt prakticky u každého mluvčího.

Prvním typem je právě vokál šva, tak jak byl popsán v předchozím odstavci. Kontrastem k této čistě vokalické formě hezitačního zvuku pak bývá forma konsonantická; daný hezitační zvuk odpovídá závěrové části u nazální bilabiální exploziv [m], tedy takzvanému nazálnímu brumu, bez následného uvolnění závěru. Při produkci takovéto nazální hezitační zvuk je měkké patro spuštěno a vzduch tak prochází pouze nosní dutinou. Ve spektrogramu se pak jakékoliv rozvětvení artikulačního proudu vzduchu, tedy i jeho únik nosní dutinou, projevuje výskytem takzvaných nazálních antifonemů, tedy světlých oblastí ve spektrogramu (Pšutka, Müller, Matoušek a Radová, 2006). Tomuto základnímu rozdělení

¹⁹Zdroj:http://www.slate.com/blogs/lexicon_valley/2014/06/05/schwa_the_word_for_the_most_common_vowel_sound_in_english_comes_from_hebrew.html

²⁰ Ve spontánní češtině je výskyt šva naopak naprosto běžný, nezřídka kdy i v projevech s vysokou mírou oficiálnosti, a to zejména u frekventovaných neplnovýznamových slov (protože, jsem apod.)

hezitačních zvuků na vokalické a konsonantické odpovídá i konvence v transkripci těchto jednotek. Většina jazyků přepisuje konsonantický hezitační zvuk pomocí nazály [m] (případně [n]), a to buď samostatně, nebo ve spojení s vokálem (*mm, em, erm, um, am* atd., viz tabulka 4, str. 14).

Za poslední, třetí typ hezitačního zvuku lze pak považovat jakousi přechodovou fází mezi oběma předchozími extrémními variantami, a to nazalizované šva. U artikulace tohoto vokálu dochází k částečnému spuštění měkkého patra a proud vzduchu tak uniká jak nosní, tak ústní dutinou, i u této varianty lze tedy ve spektrogramu pozorovat nazální antiformanty.

4 PRAKTICKÁ ČÁST

Teoretická část této práce se soustředila primárně na celkový popis hezitací jakožto specifického jevu běžně se vyskytujícího v mluveném projevu a rovněž na představení názoru, že se nejedná pouze o řečový „odpad“, ale o určitou diskursní částici, která má v řeči své místo a plní zde celou řadu funkcí.

V praktické části si pak za cíl pokládám porovnat dva konkrétní typy hezitací: vyplněné pauzy, zhruba odpovídající svou akustickou podobou šva (dále jen VP) a pauzy tiché (dále jen TP), a to podle toho, který z těchto typů je pro posluchače v mluveném projevu přijatelnější. Pro tento účel bylo třeba zvolit způsob testování, kterým by bylo vnímání tichých a vyplněných pauz posluchači možné analyzovat a následně objektivně zhodnotit.

4.1 Metoda

Experiment vychází z předpokladu, že přijatelnost hezitací (VP, TP) závisí mimo jiné na jejich umístění v promluvě (k této tématice blíže v kapitole 3.3.). K umístění VP a TP lze přistupovat z těchto dvou úhlů pohledu: gramatického a zvukového. Z gramatického pohledu můžeme VP a TP kategorizovat dle toho, jak narušují větné a mezivětné vztahy, tedy zda se vyskytují na hranicích vět, souvětí, mezi větnými členy či uvnitř nich. Pohled zvukový pak rozděluje VP a TP z hlediska jejich narušování přirozeného rytmického průběhu řečového signálu. Mohou se tak vyskytovat buď na hranicích promluvových úseků²¹, nebo uvnitř (danou část promluvy by po pomyslném odstranění vyplněné pauzy mluvčí pravděpodobně pronesl jako jeden promluvový úsek, jejím výskytem je však rozdělen na úseky dva).

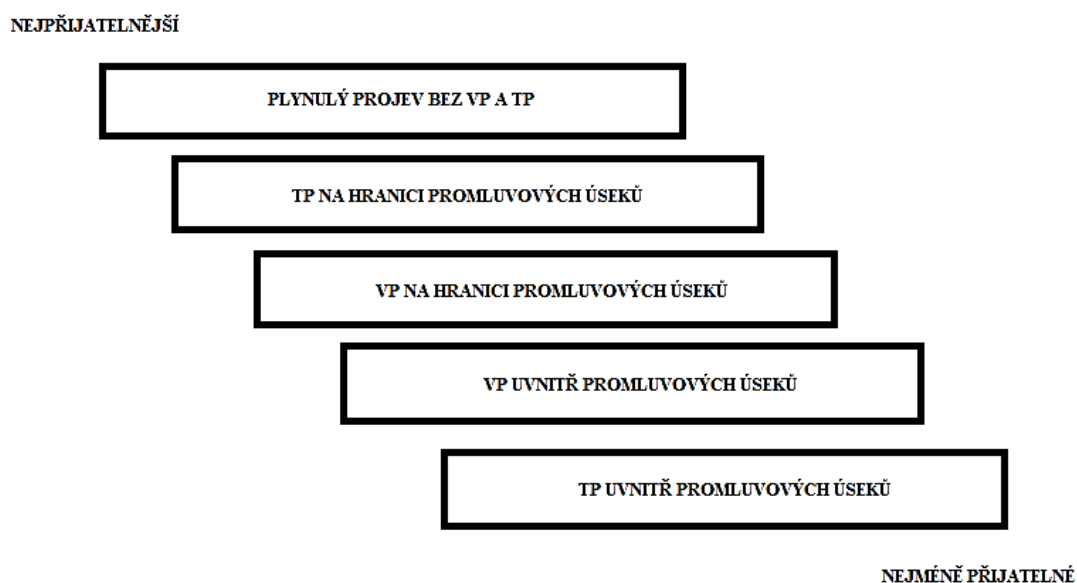
Pro účely experimentu jsem nakonec zvolila přístup zvukový. Domnívám se totiž, že je intuitivnější a díky tomu lépe odpovídá našemu vnímání, co se narušování plynulosti mluveného projevu týče. U přístupu gramatického by bylo také mimo jiné třeba opřít případné hypotézy a závěry o jasně vymezené rozdělení větných vazeb v češtině dle jejich síly, na podobnou hierarchizaci jsem však v české literatuře doposud nenarazila.

²¹ Promluvový úsek = zvukový celek, u něhož má posluchač dojem, že jej mluvčí vytvořil „jedním tahem“ (Palková, 1994, s. 162).

4.1.1 Hierarchie přijatelnosti umístění VP a TP

Na základě aplikace zvukového přístupu na danou problematiku jsem vytvořila níže uvedenou hierarchii přijatelnosti VP a TP podle toho, jak by dle mého neformálního pozorování mohly být vnímány posluchači. Obrázek 1 znázorňuje schematické rozdělení pěti základních možných umístění VP a TP v mluveném projevu z hlediska narušování přirozených promluvových úseků od nejpřijatelnějšího, až po nejméně přijatelné:

Obrázek 1:

K ověření, zda má část takto intuitivně sestavené hierarchie reálné základy, jsem vytvořila percepční test, který podrobněji popisuji v následující kapitole. Ten se soustředí na VP a TP uvnitř promluvových úseků, tedy poslední dva stupně dané hierarchie, přičemž předpokládá, že jako nejméně přijatelné budou posluchači hodnotit tiché pauzy uvnitř promluvových úseků.

4.1.2 Percepční test

Veškerý materiál pro test pochází z veřejně dostupných záznamů pořadů v archivu České televize. K pořízení zvukového materiálu jsem použila volně dostupnou verzi zvukového editačního softwaru *AudaCity*. Celkem jsem získala zhruba osm hodin nahrávek, z toho cca šest hodin z pořadu Interview ČT24, zbytek pak z pořadu Otázky Václava Moravce (v obou případech jde o diskusní pořady). Vzhledem k povaze daných pořadů a typu hostů,

kteří v nich vystupují (převážně politici a jinak veřejně známé osobnosti), se jedná o projevy nepřipravené, s vysokou mírou oficiality. K následnému poslechu, drobným úpravám i k zásadnější manipulaci takto získaných nahrávek jsem použila program *Praat*, fonetický software určený k analýze řeči.

Všechny nahrané pořady bylo zapotřebí si pozorně poslechnout a vybrat v nich potenciální vhodné kandidáty pro výsledný poslechový test. Každá vybraná nahrávka zachycuje slovní spojení, větu či souvětí zhruba od dvou do šesti vteřin s jednou výraznou hezitací ve formě vyplněné pauzy. Z užšího výběru byly vyloučeny všechny případy, kde nebylo zcela jasné, zda se jedná o vyplněnou pauzu nebo výraznou glotalizaci (vokalický prvek použitý na začátku slova před konsonantem nebo na konci slova po konsonantu; vyskytují se často v afektované mluvě (Skarnitzl a Machač, 2012), stejně tak i případy, kdy vyplněným pauzám předcházela krátká nádechová pauza, která bývá spojena se zrychlením artikulačního tempa v předcházejících slabikách (viz kapitola 3.2.6., str. 35).

U všech nahrávek pak bylo třeba stanovit hranice vyplněné pauzy (při určování těchto hranic jsem se řídila dle doporučení z publikace Machač, Skarnitzl (2009)) a rozdělit tak danou větu (slovní spojení, souvětí) na tři části: úsek před vyplněnou pauzou, VP samotnou a úsek po VP. Každý úsek jsem pak uložila jako samostatný zvukový soubor a pomocí funkce *concatenate* v programu *Praat* jsem spojovala tyto úseky v jednu souvislou zvukovou sekvenci tak, aby vznikly následující dvě upravené verze původní věty:

- plynulá verze²² (tedy spojení úseku před VP a za ní, tj. s vynecháním VP)
- verze s tichou pauzou namísto VP (použila jsem vždy část ticha z konkrétní nahrávky, protože vložení uměle vytvořeného ticha by v dané větě „bilo do uší“, a pro každou větu jsem zvolila pauzu o stejné délce jako vyplněná pauza, kterou měla nahradit).

Výsledný poslechový test se pak skládá z celkem dvanácti nahrávek od tří různých mluvčích – dvou mužů a jedné ženy. Prvním mluvčím je Martin Stropnický, v současné době ministr obrany České Republiky, druhým Tomáš Pojar, český diplomat a bezpečnostní analytik, třetím pak ministryně školství Kateřina Valachová. Každá nahrávka obsahuje původní, nezmanipulovanou větu a její výše zmiňované dvě verze v různém pořadí, které jsou

²² U plynulých položek lze poměrně spolehlivě předpokládat, že budou hodnoceny výrazně lépe než VP a TP, v percepčním testu tedy plní spíše kontrolní funkci.

odděleny dvěma vteřinami ticha, aby měli posluchači čas na promyšlení a zaznamenání odpovědi²³.

4.1.3 Účastníci výzkumu

Experimentu se dobrovolně zúčastnilo celkem dvacet náhodně oslovených osob, z toho deset žen a deset mužů. Všichni respondenti spadají do věkového rozmezí dvacet pět až třicet let, dosáhli minimálně prvního stupně vysokoškolského vzdělání (žádný z posluchačů nestuduje ani nikdy nestudoval fonetiku či lingvistiku, případně podobně zaměřený obor) a pocházejí z Prahy. Záznamový arch s instrukcemi a nahrávky obdržel každý zvlášť emailem, záleželo tedy čistě na respondentech, kdy a kde si percepční test poslechnou, stejně tak jako jaké reprodukční zařízení k tomuto účelu použijí. Záznamové archy k testu byly anonymizovány třímístným identifikačním kódem.

4.1.4 Zadání

V úvodní části záznamového archu²⁴ byl posluchačům představen cíl percepčního testu a stručně vysvětlen pojem hezitace ve smyslu vyplněné vokalizované pauzy²⁵. Jejich úkolem bylo nejprve vyplnit několik osobních údajů (věk, pohlaví a nejvyšší dosažené vzdělání), poté si poslechnout jednotlivé nahrávky (počet opakování nebyl omezen, bylo ovšem třeba jej zaznamenat do příslušného sloupce záznamové tabulky), ohodnotit, jak na ně každá položka, tedy každá ze tří verzí téže věty, působí z hlediska celkového dojmu, souvisejícího s plynulostí, a následně tyto položky seřadit od nejpříjemnější (1) po tu nejméně příjemnou (3). Zpracování získaných dat se věnuji v následující kapitole.

²³ Všech dvanáct nahrávek je k dispozici na CD v příloze 1.

²⁴ Vzorový záznamový arch je ke shlédnutí na CD v příloze 2.

²⁵ V zadání percepčního testu používám termín *hezitace* pro snazší pochopení posluchačů v užším smyslu, tedy jakožto vyplněnou pauzu.

4.2 Výsledky

4.2.1 Celkové výsledky percepčního testu²⁶

Z dat získaných z percepčního testu popsaného v předchozí kapitole jsem vytvořila následující tabulku mapující hodnocení VP, TP a plynulých položek pomocí celkového skóre jednotlivých položek (součet hodnocení u všech třech výše uvedených verzí, 1. sloupec) a průměrné celkové známky (2. sloupec):

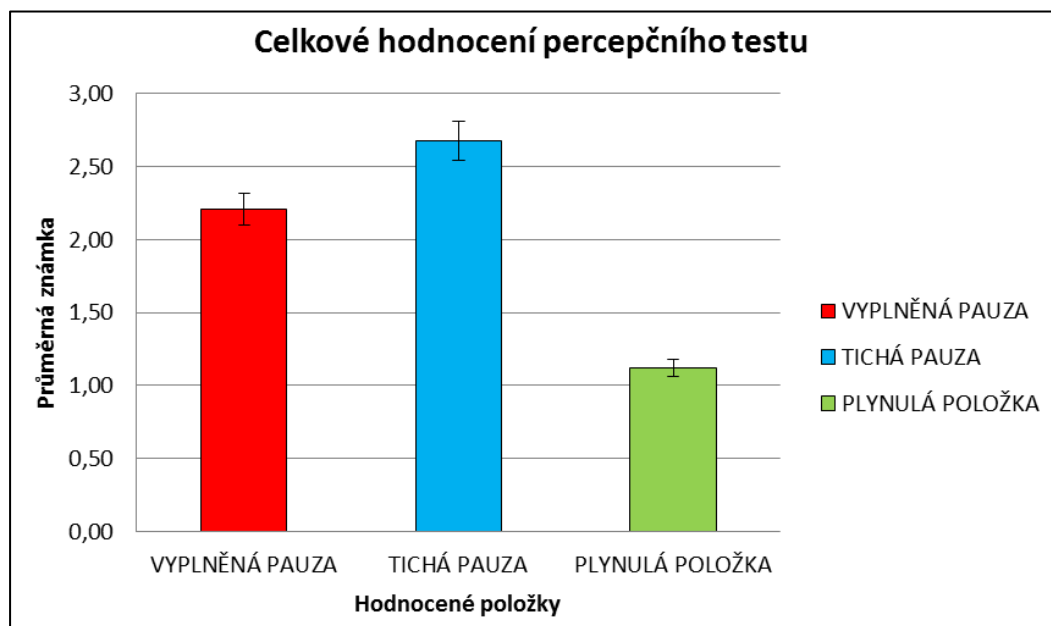
Tabulka 5:

Celkové hodnocení percepčního testu

Hodnocené jevy	Celkové skóre	Průměrná známka
Vyplněná pauza	530	2,21
Tichá pauza	641	2,67
Plynulá položka	269	1,12

Na základě této tabulky jsem pak vytvořila přehledný sloupcový graf znázorňující průměrné celkové hodnocení VP, TP a plynulých položek (tzn. data z druhého sloupce tabulky 5). Chybové úsečky u každého sloupce znázorňují takzvaný interval spolehlivosti, tedy oblast, ve které se daná naměřená hodnota vyskytuje s 95% pravděpodobností:

Graf 1:

²⁶Kompletní souhrnné tabulky zaznamenávající hodnocení všech položek všemi respondenty k dispozici v příloze 3.

Z grafu vyplývá, že plynulé položky byly v testu výrazně lépe hodnoceny než tiché a vyplněné pauzy (tento výsledek byl očekávatelný). Položky s vyplněnými pauzami pak byly hodnoceny lépe než s pauzami tichými, přestože rozdíl mezi získanými hodnotami není tak výrazný jako u plynulých položek. K ověření, zda jsou dané rozdíly statisticky významné, bylo zapotřebí aplikovat statistický test odpovídající typu dat. Pro tento konkrétní případ jsem zvolila metodu ANOVA²⁷²⁸. Následné Tukeyho HSD post-hoc testy ukázaly, že všechny jednotlivé páry dat získaných z percepčního testu se statisticky významně liší (tedy celkem tři páry: VP-TP, TP-plynulé položky a VP-plynulé položky). Ve všech třech případech vycházela naměřená p-hodnota nižší než 0,01, tedy výrazně pod standardní hladinou významnosti alfa 0,05. Z výsledků ANOVY tak pro tento konkrétní materiál plyne hlavní závěr, že tiché pauzy jsou statisticky významně hůře vnímány a hodnoceny posluchači než pauzy vyplněné. Vzhledem k relativně úzkému okruhu hodnotitelů, jejich nízkému počtu a poměrně specifickému výběru jednotlivých testových položek však nelze tento závěr zobecnit nad rámec daného materiálu.

4.2.2 Hodnocení jednotlivých položek percepčního testu

Kromě zhodnocení celkových výsledků percepčního testu jsem se dále soustředila na rozdíly v hodnocení jednotlivých testových položek. Na základě získaných dat jsem vytvořila následující dvě tabulky – tabulku s celkovým skóre položek (tabulka 6a) a tabulku s průměrnými známkami položek (tabulka 6b):

Tabulky 6a a 6b:

a) Celkové skóre

TESTOVÉ POLOŽKY	VYPLNĚNÁ PAUZA	TICHÁ PAUZA	PLYNULÁ POLOŽKA
S01	40	59	21
S02	44	53	23
S03	45	55	20
S04	46	52	22
S05	46	54	20
S06	42	51	27
S07	49	48	23
S08	45	54	21
S09	46	48	26
S10	43	55	22
S11	44	54	22
S12	40	58	22
SKÓRE	530	641	269

b) Průměrná známka

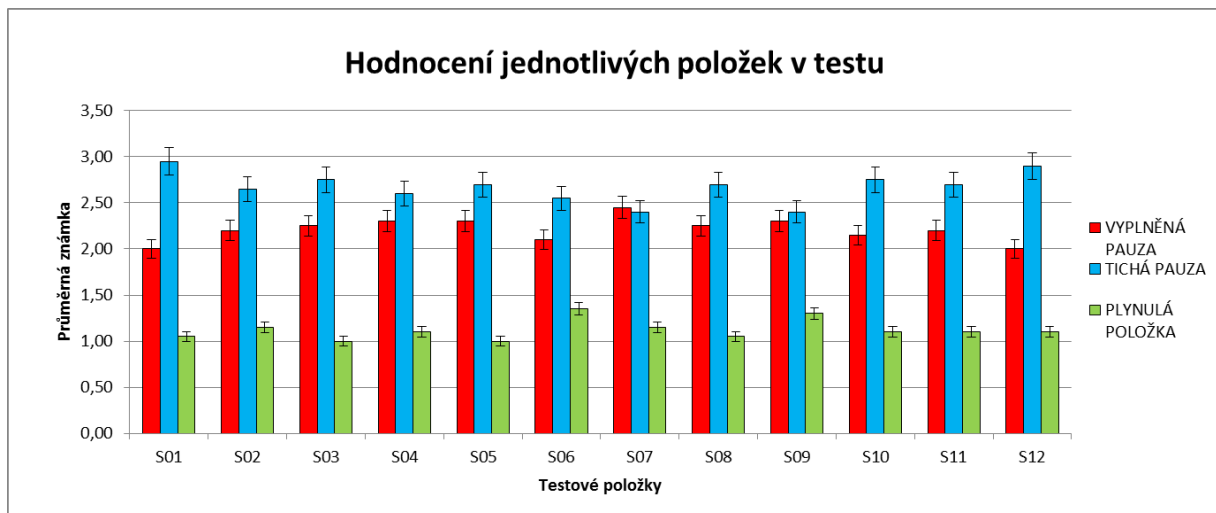
TESTOVÉ POLOŽKY	VYPLNĚNÁ PAUZA	TICHÁ PAUZA	PLYNULÁ POLOŽKA
S01	2,00	2,95	1,05
S02	2,20	2,65	1,15
S03	2,25	2,75	1,00
S04	2,30	2,60	1,10
S05	2,30	2,70	1,00
S06	2,10	2,55	1,35
S07	2,45	2,40	1,15
S08	2,25	2,70	1,05
S09	2,30	2,40	1,30
S10	2,15	2,75	1,10
S11	2,20	2,70	1,10
S12	2,00	2,90	1,10
SKÓRE	2,21	2,67	1,12

²⁷ Online verze volně dostupná na stránkách http://statistica.mooco.com/OneWay_Anova_with_TukeyHSD

²⁸ Na rozdíl od grafu, který zobrazuje průměrné celkové hodnocení VP, TP a plynulých položek v percepčním testu, data pro metodu ANOVA pochází z celkového skóre jednotlivých testových položek (jedná se o součty udělených hodnocení zvlášť pro každou z dvanácti testových položek).

Podle tabulky 6b jsem následně vytvořila graf zobrazující rozdíly mezi průměrnými známkami VP, TP a plynulých položek u všech dvanácti položek percepčního testu:

Graf 2:

Na první pohled je z grafu zřejmá celková tendence hodnocení všech položek tak, jak bylo uvedeno v předchozí kapitole: výrazně nejlépe jsou hodnoceny plynulé položky, modře označené tiché pauzy jsou pak hodnoceny celkově hůře než pauzy vyplněné. Pokud se ovšem soustředíme zvláště na každou samostatnou testovou položku, všimneme si, že hodnocení jednotlivých položek se v některých případech od celkového hodnocení zásadně liší. Zatímco u první a poslední položky je rozdíl průměrného hodnocení mezi VP a TP poměrně výrazný, u položek S07 a S09 je o poznání menší, přičemž u položky S07 jako u jediné z celého percepčního testu dokonce vychází vyplněné pauzy oproti pauzám tichým jako horší²⁹.

Ke zjištění, zda jsou rozdíly mezi VP, TP a plynulými položkami v rámci každé testové položky statisticky významné a nejsou tak pouze dílem náhody, jsem tentokrát použila tzv. chí-kvadrát test³⁰ s Yatesovou korekcí³¹. Pro každou položku jsem sestavila tabulku četností³² hodnocení o známce 2 a 3 pro vyplněné pauzy a pauzy tiché (hodnocení plynulých položek a četnosti ohodnocení VP a TP číslem jedna jsou pro tento výpočet irelevantní). Pro ilustraci uvádím danou tabulku pro položku S01 (tabulka 7):

²⁹ Přepis jednotlivých nahrávek s označeným umístěním hezítace, jejím trváním i trváním celé nahrávky je ke shlédnutí na CD v příloze 4.

³⁰ Online verze volně dostupná na stránkách

³¹ Yatesova korekce se používá pro data zapsaná v tabulkách 2x2, tedy o dvou sloupcích a dvou řádcích.

³² Tabulky pro všechny položky jsou k vidění v příloze 5 na CD.

Tabulka 7:

Tabulka pro účely chí-kvadrát testu – položka S01

UDĚLENÉ HODNOCENÍ	VYPLNĚNÁ PAUZA	TICHÁ PAUZA
2	18	1
3	1	19

Tato tabulka (stejně tak jako tabulky pro ostatní testové položky) tedy ukazuje, kolikrát udělili hodnotitelé v rámci dané testové položky známku 2 a 3 vyplněným a tichým pauzám. Pro položku S01 to znamená, že vyplněnou pauzu ohodnotili respondenti v testu dvojkou celkem osmnáctkrát, trojkou pak pouze jednou, zatímco pauzu tichou ohodnotili dvojkou jen jednou a trojkou pak devatenáctkrát.

U každé z dvanácti testových položek jsem pak testovala tyto dvě hypotézy:

H0: „Sledované četnosti jsou nezávislé.“

H1: „Mezi sledovanými četnostmi existuje statisticky významná závislost.“

Z uvedených četností jsem spočítala pomocí výše zmíněného chí-kvadrát testu p-hodnotu a tu následně porovnávala s hladinou významnosti alfa, jejíž hodnota je po úpravě takzvanou Bonferroniho korekcí³³ rovna číslu 0,004. Pokud je p-hodnota dané testové položky nižší než 0,004, zamítáme hypotézu H0 a přijímáme H1, mezi sledovanými četnostmi hodnocení VP a TP tedy existuje statisticky významná závislost. Pokud je p-hodnota vyšší nebo rovna hladině významnosti α , pak H0 nemůžeme zamítnout, závislost mezi četnostmi tedy není statisticky prokazatelná. Výsledné p-hodnoty jednotlivých testových položek včetně souvislosti s H0 a H1 uvádím v tabulce 8 na následující stránce:

³³ Bonferroniho korekce, tzv. úpravu hladiny významnosti alfa, aplikujeme v případě, že se jedná o tzv. *multiple testing*, tedy testování mnoha dílčích hypotéz. Standardní alfu o hodnotě 0,05 vydělíme počtem jednotlivých dílčích testů, v tomto případě dvanácti, a získáme upravenou hladinu významnosti $\alpha=0,05/12=0,004$.

Tabulka 8:*Výsledné p-hodnoty jednotlivých položek percepčního testu*

Testové položky	Výsledná p-hodnota	Závěr
S01	0,00000013	Zamítáme H0, přijímáme H1
S02	0,03303431	Nezamítáme H0
S03	0,00442653	Nezamítáme H0 (hraniční hodnota)
S04	0,10426916	Nezamítáme H0
S05	0,02685670	Nezamítáme H0
S06	0,09114690	Nezamítáme H0
S07	0,74474486	Nezamítáme H0
S08	0,00229906	Zamítáme H0, přijímáme H1
S09	0,18178137	Nezamítáme H0
S10	0,00035185	Zamítáme H0, přijímáme H1
S11	0,05299743	Nezamítáme H0
S12	0,00035185	Zamítáme H0, přijímáme H1

Komentář k tabulce 8: položky, u kterých zamítáme H0 a přijímáme H1, jsou označeny zelenou barvou, položka, jejíž výsledná p-hodnota je na hranici hladiny významnosti alfa, je označena žlutou barvou

Z této tabulky vyplývá, že statisticky významnou závislost jednotlivých četností se podařilo potvrdit pouze u čtyř položek, konkrétně u S01, S08, S10 a S12. Pouze u těchto položek tedy můžeme říci, že tiché pauzy jsou statisticky významně hůře hodnoceny než pauzy vyplněné. U ostatních osmi položek nemůžeme zamítnout, že rozdíly v četnosti hodnocení mezi vyplněnými a tichými pauzami jsou jen dílem náhody, u položky S03 je daná p-hodnota na hranici významnosti.

Nejvyšší naměřenou p-hodnotu mají podle očekávání (na základě grafického zobrazení průměrných známek VP, TP a plynulých položek) položky S07 a S09. Zatímco u položek S02, S03, S04, S05, S06, a S11 nelze s jistotou určit konkrétní příčinu³⁴ poměrně vyrovnaného hodnocení VP a TP, a tedy i p-hodnoty nad hladinou významnosti alfa, u položek S07 a S09 je pravděpodobnou příčinou nevhodná volba zvukového materiálu. Doslovný přepis obsahu sdělení obou původních nahrávek je následující:

³⁴ Domnívám se, že za tím může být kombinace různých faktorů, k jednotlivým možným vlivům blíže v kapitole Diskuze (4.3).

S07: „*My si bohužel (VP/TP/nic) dost často myslíme*“

S09: „*Takže musíme vždycky (VP/TP/nic) myslet na tu momentální humanitární krizi*“

U položky S07 stojí za víceméně shodným hodnocením VP i TP s největší pravděpodobností užití slova *bohužel*³⁵. V konkrétním projevu může být totiž slovo *bohužel* vysloveno nejen jako součást jednoho promluvového úseku, ale velmi často také jako samostatný promluvový úsek. Mluvčí pak na ně klade důraz a od zbytku promluvy je může oddělit odmlkami. Tichá pauza nahrazující v položce pauzu vyplněnou tak v tomto konkrétním případě přestává působit tak rušivě jako v jiných položkách, nenarušuje tolik celkovou plynulost položky a posluchači ji tak hodnotí podobně jako pauzu vyplněnou.

U položky S09 pak za vyrovnané hodnocení VP a TP může pravděpodobně ponechání tiché pauzy, která se ve všech třech verzích dané nahrávky vyskytuje mezi slovy *tu* a *momentální*, tedy poměrně brzo po cílové VP/TP. V případě položky s TP pak takový společný výskyt dvou tichých pauz relativně blízko u sebe může mít za následek zmírnění vnímání rušivosti cílové tiché pauzy (ani plynulá položka tak není ideálně plynulá) a stejně jako u položky S07 i shodné hodnocení jako u položek s vyplněnou pauzou.

4.2.3 Shrnutí

Statistická metoda ANOVA a následné post-hoc testy celkového hodnocení percepčního testu potvrdily předpoklad, že vyplněné pauzy jsou posluchači vnímány jako přijatelnější než pauzy tiché. Tento závěr však nelze zobecnit nad rámec daného materiálu. Chí-kvadrát test s Yatesovou korekcí aplikovaný na četnosti hodnocení jednotlivých testových položek pak tuto skutečnost prokázal pouze u čtyř položek z celkových dvanácti. Příčinou vyrovnaného hodnocení VP a TP u položek S07 a S09 pak je s největší pravděpodobností nevhodný výběr zvukového materiálu.

³⁵ Slovní druh na pomezí mezi částicemi a příslovci.

4.3 Diskuze

Na celkové výsledky hodnocení vyplněných a tichých pauz i dílčí hodnocení jednotlivých složek mohla mít bezesporu vliv celá řada faktorů, které v experimentu nezohledňuji, ale jsem si jich vědoma.

Jedním z takových faktorů může být kupříkladu délka vybraných testových položek a trvání vyplněných pauz v původních nahrávkách. Jednotlivé položky se v těchto dvou ohledech liší. Vybrané nahrávky v testu trvají zhruba od dvou do šesti vteřin, vyplněné pauzy v nich pak zhruba od 230 do 740 milisekund. Znatelný rozdíl je i v poměru délky VP k délce celé nahrávky. Domnívala jsem se tak, že by delší vyplněné pauzy mohly být v percepčním testu hodnoceny lépe než stejně dlouhé pauzy tiché (za předpokladu, že delší tichá pauza může narušovat celkovou plynulost nahrávky výrazněji než stejně dlouhá pauza vyplněná, měla by tak působit v nahrávce rušivěji a být posluchači hodnocena jako méně přijatelná., Z porovnání výsledků testu s délkou jednotlivých položek³⁶ však taková souvislost nevyplývá.

Dalším z možných faktorů je pak kvalita provedení úprav jednotlivých nahrávek. Přes veškerou mou snahu o to, aby střihy v nahrávkách ani vložené ticho namísto vyplněné pauzy nebyly pro posluchače nápadné a zněly co nejpřirozeněji, u některých nahrávek je možné si provedených úprav při opravdu důkladném poslechu povšimnout. Celkové hodnocení daných položek tak mohlo být, ač spíše okrajově, touto skutečností ovlivněno.

Dále mohla mít na výsledky experimentu vliv formulace zadání percepčního testu. Posluchači měli zhodnotit celkový dojem z dané položky a míru její přijatelnosti na základě plynulosti. V takovém případě jsem předpokládala, že tiché pauzy budou všeobecně hodnoceny hůře, protože narušují celkovou plynulost nahrávky více než pauzy vyplněné. Pokud by ale byli posluchači instruováni, aby testové položky hodnotili například podle míry profesionality a řečnických schopností daných mluvčích, předpokládala bych opačný výsledek. Nehledě na to, jak nepřirozeně a neplynule znějí v nahrávkách tiché pauzy, domnívám se, že pauzy vyplněné budou posluchači vnímat jako vysoce neprofesionální jev, který nemá v mluveném projevu profesionálního řečníka co dělat, a mohly by proto být hodnoceny výrazně hůře než pauzy tiché. I zde se však jedná jen o můj osobní náhled na danou problematiku, který není podložen konkrétním výzkumem, otevírá však možnost podobný výzkum v budoucnu provést.

³⁶ Přepis jednotlivých nahrávek s umístěním vyplněné pauzy jejím trváním i celkovým trváním nahrávky je ke shlédnutí v příloze 4.

Použití pojmu ‚profesionalita‘ by však mohl vést k hodnocení jiných řečových charakteristik, než na které je zaměřena tato práce, a proto jsem posluchače instruovala směrem k plynulosti.

V neposlední řadě je pak zapotřebí zohlednit některé subjektivní faktory, které mohly mít na výsledky vliv. Hodnocení posluchačů mohl ovlivnit například konkrétní obsah sdělení jednotlivých testových položek, osobní sympatie či nesympatie k daným mluvčím, počet opakování položek (ten nebyl v zadání percepčního testu nijak omezen, někteří respondenti tak položky hodnotili spontánně po prvním poslechu, jiní pak dané hodnocení udělili až po několika opakovaných přehráních celé nahrávky) či prostředí, ve kterém si poslechový test pouštěli (zda měli na hodnocení klid a dostatek času, jak kvalitní reprodukční zařízení k poslechu položek použili apod.). Důležitým faktorem je pak také to, že každý respondent je bezesporu osobnost s vlastními názory a životními zkušenostmi, které se mohly do hodnocení percepčního testu výrazně promítnout. Jako příklad uvedu jednu respondentku, která má podle svých slov za sebou dlouholetou divadelní průpravu. Jak mi po testu osobně sdělila, v divadelním prostředí se na vyplněné pauzy nahlíží jednoznačně negativně, v divadelních přednesech tedy nemají co dělat. Vzhledem k tomu, že se v tomto názorovém prostředí pohybuje už od předškolních let, považuje výskyt vyplněných pauz v jakémkoliv mluveném projevu v jakékoliv situaci za špatný a v testu tak všechny položky s VP hodnotila bezezbytku jako nejhorší.

5 ZÁVĚR

Cílem teoretické a popisné části této práce bylo vytvořit na základě poznatků získaných studiem příslušné odborné literatury stručný a poměrně ucelený popis hezitací jakožto běžného rysu spontánní řeči. Podobný obecný přehled dané problematiky totiž v české lingvistické a fonetické odborné literatuře doposud chybí. V úvodních kapitolách teoretické části práce představuji všeobecně přejímaný negativní pohled na hezitace jako na prvek, který do mluveného projevu nepatří, narušuje celkovou plynulost řeči a je na místě se ho vyvarovat. Dále vymezuji pojem *hezitace* a na pozadí základních pojmů z pragmatiky a konverzační analýzy a za pomoci názorných příkladů dokládám, jakých nejrůznějších významů mohou hezitace v diskurzu nabývat. V popisné části práce přibližuji problematiku hezitací tak, jak se o ní zmiňuje odborná literatura. Pro účely základní kategorizace přebírám pohled R. L. Rose (1998) a krátce představuji šest typů hezitací, které autor ve své disertační práci vymezuje, a podrobněji se věnuji pauzám. V dalších kapitolách mapuji tendence umístování hezitací v promluvě a možné fonetické realizace hezitálních zvuků.

V praktické části jsem si pak kladla za cíl pomocí vhodně sestaveného percepčního testu porovnat, jak posluchači vnímají dva různé typy hezitací: vyplněné pauzy v porovnání s tichými pauzami. Na základě předchozího neformálního pozorování jsem předpokládala, že tiché pauzy budou hodnoceny jako méně přijatelné, tedy rušivější, než pauzy vyplněné. Výsledky celkového hodnocení testu tuto hypotézu u daného materiálu potvrdily, vzhledem k okolnostem uvedeným v příslušných kapitolách (Výsledky, 4.2 a Diskuze, 4.3) však nelze tyto závěry zobecnit nad rámec těchto konkrétních dat. Otevírá se tak zde prostor pro další výzkumy v této oblasti.

Mimo vytvoření přehledu problematiky hezitací a porovnání vnímání vyplněných a tichých pauz posluchači bylo mým cílem představit hezitace pod trochu jiným světlem. Chtěla jsem se pokusit poukázat na to, že nejsou jen slovním odpadem, že mohou v řeči plnit nejrůznější funkce, že v některých komunikačních situacích a kontextech může jejich přítomnost či absence poměrně zásadním způsobem změnit význam daného sdělení, a že ne vždy může být jejich kategorické nahrazování tichými pauzami tím nejlepším řešením. Navzdory omezením a případným nedostatkům této práce považuji uvedený cíl za splněný.

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Allwood, J., Nivre, J., Ahlsen, E. (1990): Speech management – on the non-written life of speech. *Nordic Journal of Linguistics*, 13, 3–48.
- Austin, J. L. (1962): *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press.
- Beattie, G. W., Butterworth, B. L. (1979): Contextual probability and word frequency as determinants of pauses and errors in spontaneous speech. *Language and Speech*, 22, 201-211.
- Blackmer, E. R., Mitton, J. L. (1991): Theories of monitoring and the timing of repairs in spontaneous speech. *Cognition*, 39, 173-194.
- Bortfeld, H., Leon, S. D., Bloom, J. E., Schober, M. F., Brennan, S. E. (2001): Disfluency rates in spontaneous speech: Effects of age, relationship, topic, role, and gender. *Language and Speech*, 44, 123-147.
- Brennan, S. E., Schober, M. F. (2001): How listeners compensate for disfluencies in spontaneous speech. *Journal of Memory and Language*, 44, 274-296.
- Brennan, S. E., Williams, M. (1995): The feeling of another's knowing: Prosody and filled pauses as cues to listeners about the metacognitive states of speakers. *Journal of Memory and Language*, 34, 383-398.
- Brody, J. (1987): Particles borrowed from Spanish as discourse markers in Mayan languages. *Anthropological Linguistics*, 29 (4), 507–521.
- Broen, P. A., Siegel, G. M. (1972): Variations in normal speech disfluencies. *Language and Speech*, 5, 219-231.
- Brown, P., Levinson, S. C. (1978): *Politeness: Some universals in language use*. Cambridge UP.
- Chafe, W. L. (1980): *The Pear Stories: Cognitive, cultural and linguistic aspects of narrative production*. Norwood, NJ: Ablex.
- Charniak, E., Johnson, M. (2001): Edit detection and parsing for transcribed speech. *Proceedings, 2nd meeting of the North American chapter of the Association for Computational Linguistics*, Pittsburgh, PA, 118-126.

- Clark, H. H., Fox Tree, J. E. (2002): Using uh and um in spontaneous speaking. *Cognition*, 84, 73-111.
- Cook, H. M. (1993): Functions of the filler *ano* in Japanese. In S. Choi (Ed.), *Japanese/Korean linguistics*, 3. Stanford, CA: CSLI, 19-38.
- Corley, M., Stewarts, O. W. (2008): Hesitation disfluencies in spontaneous speech: the meaning of *um*. *Language and Linguistics Compass*, 4, 589-602.
- Dalton, P., Hardcastle, W. (1977): *Disorders of fluency*. London: Edward Arnold.
- Duez, D. (1982): Silent and non-silent pauses in three speech styles. *Language and Speech*, 25, 11-28.
- Duez, D. (1991): *La pause dans la parole de l'homme politique*, Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique.
- Duez, D. (1993): Acoustic correlates of subjective pauses. *Journal of Psycholinguistic Research*, 22 (1), 21-39.
- Eklund, R. (1999): A comparative study of disfluencies in four Swedish travel dialogue corpora. Paper presented at the International Conference of Phonetic Sciences satellite meeting on disfluencies, Berkeley, CA.
- Emmett, K. S. (1996): Contribution of the interactional markers *ano(o)*, *eeto*, *uun(to)*, and *nanka* to the development of Japanese conversation. Unpublished master's thesis, University of Minnesota, Minneapolis.
- Emmett, K. S. (1998): *Ano(o)* is more than "um": interactional functions of *ano(o)* in Japanese conversation. In M. C. Chalasani, J. A. Grocer & P. C. Haney (Eds.), *Proceedings of the fifth annual symposium about language and society*, 39. Austin, TX: University of Texas, Department of Linguistics, 136 – 148.
- Fischer, K. (1999): From cognitive semantics to lexical pragmatics: the functional polysemy of discourse particles. Unpublished PhD dissertation, Universitat Hamburg.
- Fox Tree, J. E. (1995): The effects of false starts and repetitions on the processing of subsequent words in spontaneous speech. *Journal of Memory and Language*, 34, 709-738.

- Fox Tree, J. E. (2007): Functional spontaneous speech phenomena. *Perspectives on Fluency and Fluency Disorders*, 17(2), 17-19.
- Fraundorf, S. H., Watson, D. G. (2011): The disfluent discourse: Effects of filled pauses on recall. *Journal of Memory and Language*, 65, 161–175.
- Goldman-Eisler F. (1968): *Psycholinguistics: Experiments in Spontaneous Speech*. London, Academic Press.
- Goodwin, M. H., Goodwin, C. (1986): Gesture and coparticipation in the activity of searching for a word. *Semiotica*, 62, 51–75.
- Grice, H. P. (1975): Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Speech acts. Syntax and semantics*, 3, New York: Seminar Press, 113–128.
- Griffiths, R. (1991): Pausological research in an L2 context: a rationale, and review of selected studies. In *Applied Linguistics*, 12(4), 345-64.
- Have, P. (1999): *Doing Conversation Analysis: a Practical Guide*. London and Thousand Oaks, Sage.
- Hinds, J. (1975): Interjective demonstratives in Japanese. *Descriptive and Applied Linguistics*, 8, 19–42.
- Hutchby, I., Wooffitt, R. (1998): *Conversation analysis: principles, practices and applications*. 2, Cambridge: Polity Press.
- Kalvach, Z., Zadák, Z., Jiráček, R., Zavázalová, H., Sucharda, P. a kolektiv (2004): *Geriatric gerontology*. Grada Publishing a.s., 534.
- Leech, G. and J. Svartvik (1994): *A Communicative Grammar of English*. 2, London: Longman.
- Levelt, W. J. M. (1983): Monitoring and self-repair in speech. *Cognition*, 14, 41-104.
- Levinson, S. C. (1983): *Pragmatics*. Cambridge et al.: Cambridge University Press.
- Machač, P., Skarnitzl, R. (2009): *Fonetická segmentace hlásek*. Praha: Nakladatelství Epocha.
- Machač, P., Skarnitzl, R. (2012): Míra rušivosti parazitních zvuků v řeči mediálních mluvčích. *Naše řeč*, 95(1), 3-14.

- Maclay H., Osgood C.E. (1959): Hesitation phenomena in spontaneous English speech. *Word*, 15(1), 19-44.
- Maschler, Y. (1997): Discourse markers at frame shifts in Israeli Hebrew talk-in-interaction. *Pragmatics*, 7 (2), 183–211.
- Merlo, S., Mansur, L. L. (2004): Descriptive discourse: topic familiarity and disfluencies. *Journal of Communication Disorders*, 37, 489-503.
- Nekvapil, J. (1999/2000): Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Češtinář*, 10, 80–84.
- Oomen, C. C. E., Postma, A. (2001): Effects of time pressure on mechanisms of speech production and self-monitoring. *Journal of Psycholinguistic Research*, 30, 163-184.
- Oviatt, S. (1995): Predicting spoken disfluencies during human-computer interaction. *Computer Speech and Language*, 9, 19-35.
- Palková, Z. (1994): *Fonetika a fonologie češtiny*. Karolinum, Praha.
- Psutka, J., Müller, L., Matoušek, J., Radová, V. (2006): *Mluvíme s počítačem česky*. Academia, Praha.
- Rose, R. L., (1998): The communicative value of filled pauses in spontaneous speech. Master's thesis, University of Birmingham.
- Sacks, H. (1992): *Lectures on conversation*. 2 (Fall 1964 – Spring 1972), Oxford: Blackwell.
- Saicová Římalová, L. (2014): *Pragmatika: Studijní příručka*. Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství: Karolinum.
- Schachter, S., Christenfeld, N., Ravina, B., and Bilous, F. (1991): Speech disfluency and the structure of knowledge. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 362-267.
- Schachter, S., Rauscher, F., Christenfeld, N., Crone, C. T. (1994): The vocabularies of academia. *Psychological Science*, 5, 37-41.
- Shriberg, E. (1996): Disfluencies in Switchboard. *Proceedings, International Conference on Spoken Language Processing, Addendum, Philadelphia*, 11-14.

- Searle, J. R. (1970): *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svennevig, J. (1999): *Getting acquainted in conversation: a study of initial interactions*, Amsterdam: John Benjamins.
- Swerts, M. (1998): Filled pauses as markers of discourse structure. *Journal of Pragmatics*, 30(4), 485-496.
- Tissi, B. (2000): Silent Pauses and Disfluencies in Simultaneous Interpretation: A Descriptive Analysis. In *The Interpreters' Newsletter*, 10, 103–127.
- Van der Vlugt, M. (1987): *Een inleidende studie van het gebruik en de functie van de stopwoordjes 'pues', 'este' en 'eh' in de gesproken taal van Mexico City*. Unpublished Scriptie, Universiteit Leiden, The Netherlands.

Elektronické zdroje

- Audacity: GNU program, verze: 1.2.6., staženo 27. 10. 2012
- Boersma, P., Weenink, D. (2011): Praat - Doing phonetics by computer, staženo 13. 11. 2012
z: www.praat.org
- Hezitace. *ABZ slovník cizích slov* [online]. 2005 [cit. 2015-06-12]. Dostupné z: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/hezitace>
- Hezitační zvuky a pazvuky. *ABZ slovník cizích slov* [online]. 2005 [cit. 2015-06-12].
Dostupné z: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/hezitacni-zvuky-a-pazvuky>
- The Collins Corpus. *Collins* [online]. 2007 [cit. 2015-05-18]. Dostupné z:
<http://www.collins.co.uk/page/The+Collins+Corpus>
- Korpus ORAL2013. Ústav českého národního korpusu [online]. 2013 [cit. 2015-05-18].
Dostupné z: <https://ucnk.ff.cuni.cz/ORAL2013.php>
- Corpus de la parole [online]. 2006 [cit. 2015-05-28]. Dostupné z:
<http://corpusdelaparole.huma-num.fr/>

The Schwa Is the Laziest Sound in All of Human Speech. *Slate* [online]. 1996 [cit. 2015-09-3]. Dostupné z: http://www.slate.com/blogs/lexicon_valley/2014/06/05/schwa_the_word_for_the_most_common_vowel_sound_in_english_comes_from_hebrew.html

Stop Saying "Um" and Other Filler Words. *Forbes* [online]. 1996 [cit. 2015-10-21]. Dostupné z: <http://www.forbes.com/sites/work-in-progress/2014/12/17/four-ways-to-stop-saying-um-and-other-filler-words/#696f03bf53c5>

Poruchy komunikace - klasifikace afázie. *Afázie* [online]. 2014 [cit. 2016-02-3]. Dostupné z: <http://www.afazie.cz/klasifikace-afazie/>

Calculation for the Chi-Square Test. *Quantpsy* [online]. 2010 [cit. 2016-04-27]. Dostupné z: <http://www.quantpsy.org/chisq/chisq.htm>

One-way ANOVA (ANalysis Of VAriance) with post-hoc Tukey HSD (Honestly Significant Difference) Test Calculator for comparing multiple treatments. *Statistica.moou* [online]. 2014 [cit. 2016-04-28]. Dostupné z: http://statistica.moou.com/OneWay_Anova_with_TukeyHSD

7 SEZNAM PŘÍLOH NA CD

- Příloha 1** Nahrávky použité v percepčním testu
- Příloha 2** Záznamový arch se zadáním k percepčnímu testu
- Příloha 3** Kompletní tabulky s výsledky percepčního testu
- Příloha 4** Přepis nahrávek s údaji o délce nahrávky a délce vyplněné pauzy
- Příloha 5** Tabulky pro výpočet chí-kvadrát testu pro jednotlivé položky percepčního testu